

ACC. N:R M. 14978: 1-47.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

X
Landskap: Småland Upptecknare: G. A. Hartman, Vissefjärda
Härad: Åre Berättare: " " "
Socken: Vissefjärda Berättarens yrke: folkskollärare
Uppteckningsår: 1955 Född år 1888 i Vissefjärda

X även ngt fr. Långasjö sn., Kongahed, Småland.
och fr. Blekinge.

Kvarnar och kvarndrift. s. 1-47

LUF 99

(Foton i sid. 7a, 11a, 14a och 30a och
en del skisser ang. kvarnarnas läge)

20/5-55

KVARNAR OCH KVARNDRIFT (LUF 99).
=====

Våra förfäder började redan under senare delen av stenåldern att odla säd, vilken man använde till föda, då på grund av dels folkökningen, dels viltets eller fiskens minskning, inte enbart animaliska födoämnen räckte till. Huru man först brukade anrätta sädeskornen, innan de konsumerades, är inte så lätt att säga, troligen åt de kornen som de var, sedan kanske kokade dem mjuka. Att människorna slutligen funderade ut att på något sätt krossa sädeskornen, det vet vi, alltså förvandlade dem till mjöl, av vilket sedan lagades till mat i form av gröt eller välling och sist - bröd!

Vi är så framme vid vad vi nu kallar malning, och att denna i urtiden tillgick mycket primitivt kan man räkna sej till: en handfull sädeskorn på en flat eller urholkad sten samt en sten i storlek av ett par knytnävar, med vilken sädeskornen gnoddes sönder till mjöl. Ju torrare de var, desto lättare gick det att få sönder dem smått, d.v.s. malningen gick både lättare och fortare, om säden var riktigt väl torr. Och för att få den sådan, kunde man breda ut den i solen eller lätt rosta den vid eld.

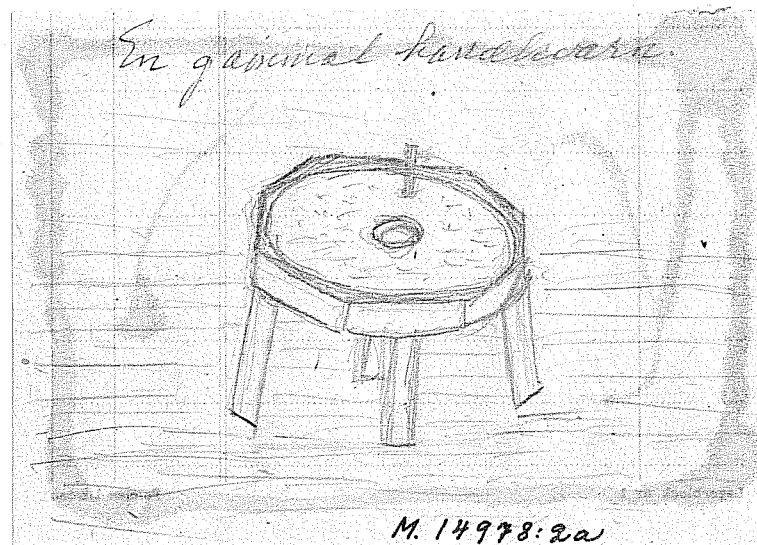
Luf 99
1.

Att mala på stenålderssätt var en betungande syssla för kvinnorna - att det hörde till deras arbete ser man t.o.m. i Nya testamentet, där det står, att "två kvinnor skola mala på samma kvarn, en skall upptagas, den andra lämnas kvar". Här nämnes alltså, att stenåldersmalningen hade avlösts av en verklig kvarn, handkvarn, men även detta slag av malning var kvinnornas uppgift, hörde till matlagningen och hushållet.

Angående handkvarnar, så var väl detta slag av malning allmän här i orten, även sedan större kvarnar anlagts och man tagit naturkrafterna i sin tjänst som drivkraft, vind och vatten. Åtminstone till inemot mitten av 1800-talet torde många ha använts sej av handkvarnen för att mala sitt behov av mjöl till bröd och annat, och de sista som brukade mala på detta primitiva sätt, var torpare och backstusittare. Sedan fick handkvarnarna stå stilla, man malde inget på dem annat än malt, som man bryggde sitt dricka av - detta gällde alltså bönderna - men här och var i byarna har man kvar sin gamla handkvarn, fast den nu definitivt blivit pensionerad. På Vissefjärda hembygdsmuseum finns tre-fyra typer av sådana handkvarnar, från den största typen, som man malde säd på, till mycket små, brukade till malning av enbart malt. (se skissen, som avser stora sorten).

M. 14978:2a.

Landskap: Småland Upptecknat av: Folkskoll.G.A.Hartman
Härad: S.Möre Adress: Vissefjärda
Socken: Vissefjärda Berättat av: ----
Uppteckningsår: 1955 Född år 1888 i Vissefjärda

Ifyll endast ovanstående uppgifter!

I mitt hem hade vi i min barndom ingen handkvarn längre, den var sönderslagen, men på lagårdsplanen låg kvarnstenarna som ett minne. De var tillverkade av vanlig gråsten samt var både refflade och hackade. Och jag har sett dylika stenar ligga vid många gårdar i västra Vissefjärda. På sådana handkvarnar har jag själv i min uppväxt fått vara med och mala - en grannbondes lånade vi att mala malt på, tillverkat av eget korn men mältat i byn Piggsmåla i södra Långasjö socken. Arbetet måste absolut utföras av två samtidigt, för en person var det för ansträngande, men det var inte mer än ett handtag att hålla i, så det var att samsas om tagen. Kvarnens bredd var omkring en meter, medan kvarnstenarnas diameter blott var c:a 70 cm. Handtaget satt närmare centrum, omkring 30 cm., så att man fick sträcka sej så långt armarna räckte, när man skulle följa med i stenens rotering. Långa personer med långa armar klarade sålunda detta arbete allra bäst och med mindre ansträngning. Man tog ett par göpnar av maltet - resp. förr säd - samt drog några varv, sedan stannade man och upprepade proceduren, tills allt var malet. Då lyfte man upp överstenen och gjorde kvarnen ren, så man fick med sej allt som var vårt. Allt som maldes måste vara väl torkat, så innan man gick att mala, la man in mal-
3.

tet i bakugnen, efter det man hade bakat bröd, eller också bredde man ut det på ett skättfallsskynke i solen (sommaren) eller på golvet i stugan nära spisen under natten, om det var på vintern. Likaså måste den nyskörade kornen undergå konstgjord torkning, om man skulle kunna mala säden på handkvarnen, som ovan beskrivits. Det rörde sej ju om små mängder, till ett eller annat grötkok eller litet brödbak, eller en enda ölbrygd, men handkvarnarna var i alla fall som reserv, så att man kunde få lite mjöl malet vid de tillfällen, då det var alldeles länsat i bingen. Men som redan sagts, så kom handmalningen fr. o. m. förra århundradets mitt att avlösas av malning på först skvalta och sedan på större kvarnar.

I en sådan bygd som vår, då man enbart inom Kåraböket - den västliga delen av socknen, som låg väster om Lyckebyån, - hade stor tillgång på sjöar (25 st., därav den största, som heter Törn) samt lika många bäckar, ty sjöarna var förbundna med varandra genom strömmar, som slutligen blev till bifloder till åar. Vi kan särskilja tre-fyra vattensystem inom hela socknen, nämligen i väster Nättrabyån, i mitten Lyckebyån, samt i öster Hagby- och Ljungbyåarna. För Kårabökets del hade vi Nättrabyåns källflöden samt en kraftig biflod till Lyckebyån (vid Linnefors). För att klar-

göra detta har jag tecknat några enkla skisser, som bilägges uppteckningarna.

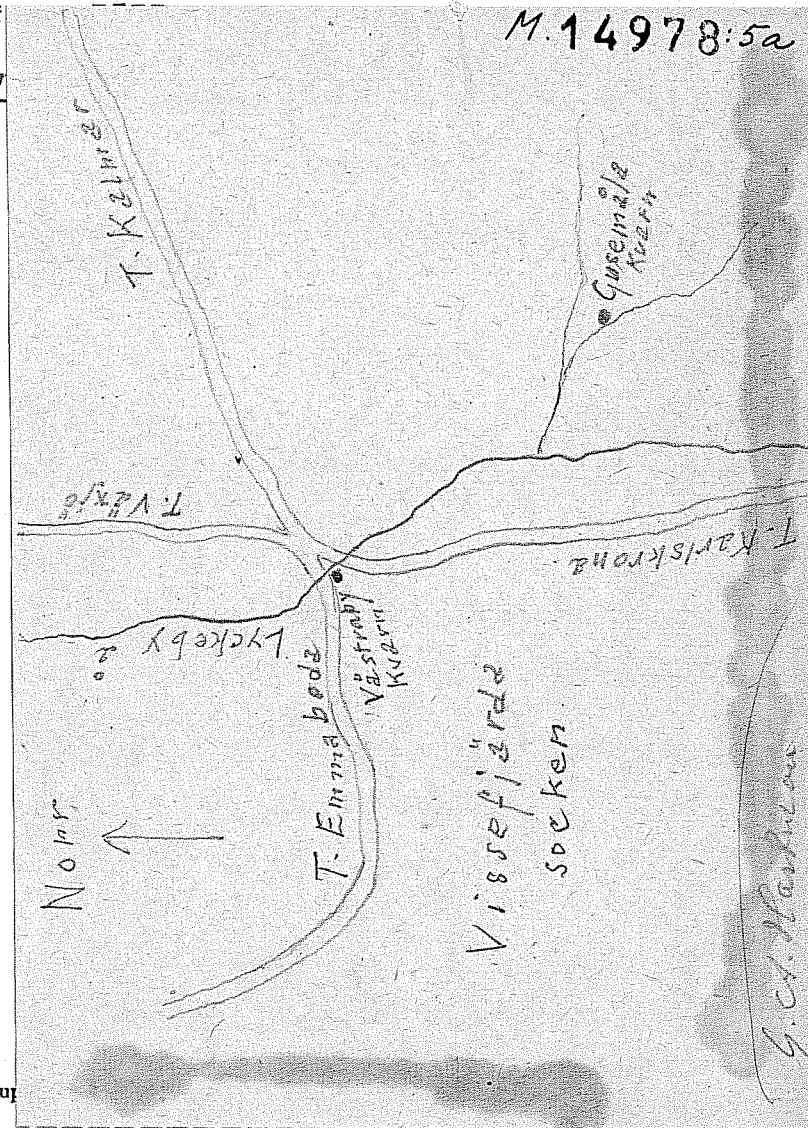
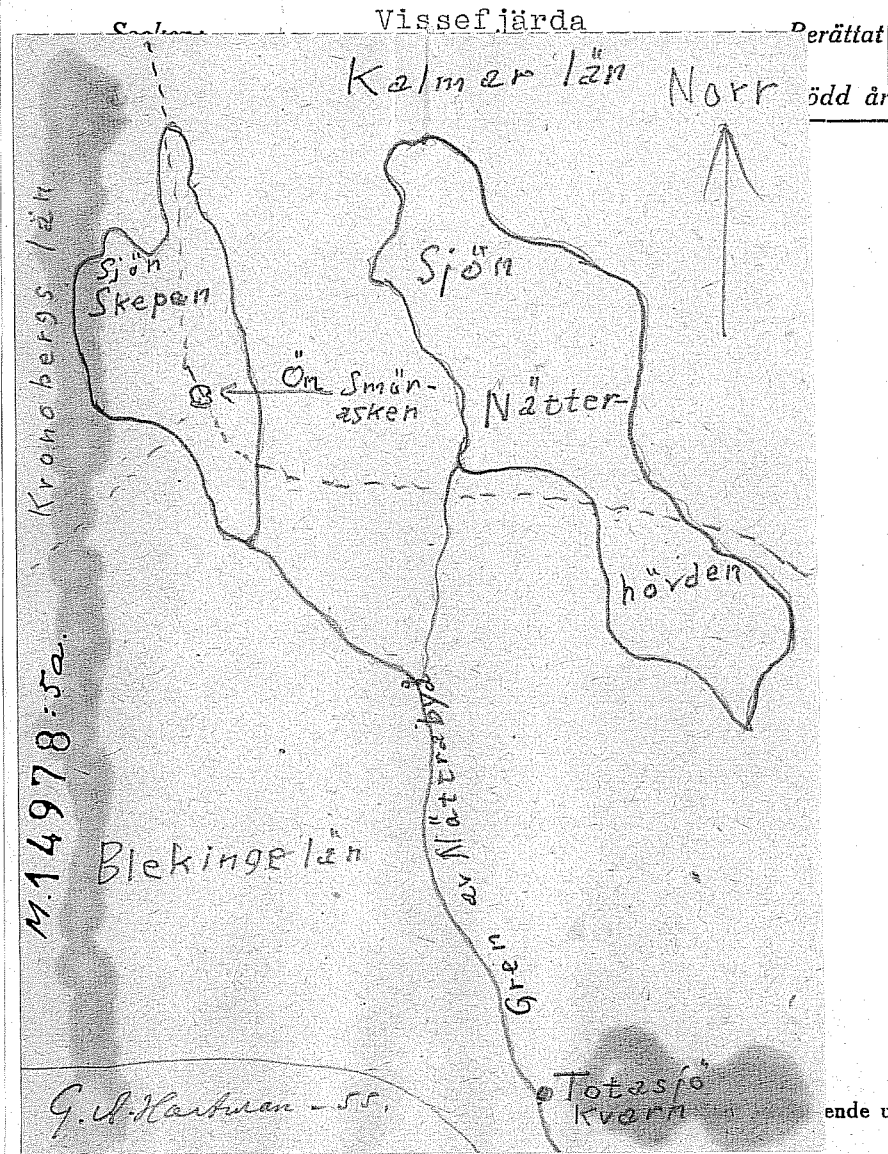
Som synes var det en hel del skvaltkvarnar, med vatten som drivmedel, såsom i Fåglasjö, Ebbamåla, Pellamåla och Fornamåla. Det finns ingen av dessa kvar, men endast ser lite av dammanläggningarna samt fallen, men också de senare har raserats för att kunna göra avdikningarna av mossodlingarna bättre. Men som sagt spår av dammarna finns kvar här och var. Så är det en kvarnruin till, nämligen i Frostensmåla, men den anläggningen var av senare datum och användes mest för sågning av timmer till bräder och plank samt hyvling av takstickor.

Kvarnar, drivna av vatten, som fortfarande är i drift, är Piggsmåla och Totasjö, Linnefors, Törsbo, Västraby (Emmabo) samt Gusemåla. Nedlagda "riktiga" kvarnar var Sutaremåla, Kyrkeby samt Muggetorp och Förlångsö. En till, som fortfarande är i gång, är också Gusemåla, och en till nedlagd den i Grimsgöl.

Tre väderkvarnar har mej veterligt funnits under senare delen av förra seklet, då de samtliga var i drift, nämligen i Fornamåla, Björnabygden och Lekaremåla. En enskild gårdskvarn, nerlagd, fanns för vatten i byn 5. / Stångsmåla. (se foton!).

M. 14978: 5a

Landskap: Småland Upptecknat av: Folkskoll. G.A. Hartman
Härad: S. Möre Adress: Vissefjärda

6.

För att närmare tala om skvaltkvarnarna, så hade vardera endast ett par stenar, allt i kvarnen var av trä utom kvarnstenarna, och stenarna var av vanlig i orten förekommande sten men små, en aning större än de i handkvarnarna. Dammbyggnaderna var primitiva samt utgjordes av upptornade stenar samt jord och grus. Man malde endast under vårar och höstar, då det var rikligast med vatten. Under den övriga delen av året var det om somrarna uttorkat, på vintrarna var vattnet förvandlat till is. Alla bönder i byn hade den ihop, och man malde i tur och ordning. Det fanns således ingen särskild mjölnare. I Fåglasjö, där skvaltän var lite större, då byn hade många bönder, anställdes på den sista tiden av kvarnens tillvaro under 1860-talet en mjölnare, som också bodde i det lilla kvarnhuset. Vid omkring sekelskiftet var jag ibland och besåg fallet, och då fanns inget kvar mer än de ekbjälkar på sidorna, mot vilka kvarnaxeln var lagd. I somras, 1954, var jag på platsen för att se hur det såg ut nu, men fallet hade grävts ut för dränering av vid Fåglasjö-sjön samt i närheten belägna mossodlingar. Dammurarna syntes dock några rester utav. Som synes på kartskissen går bäcken ner till sjön Nätterhövden samt passerar under färden dit genom det lilla Madgöl. Bäcken är en mindre källarm till 6.

Nättrabyån, och vid densamma anlades för c:a 60 år sedan den kvarn och vattensåg, vars ruiner alltjämt finns kvar (se foto).

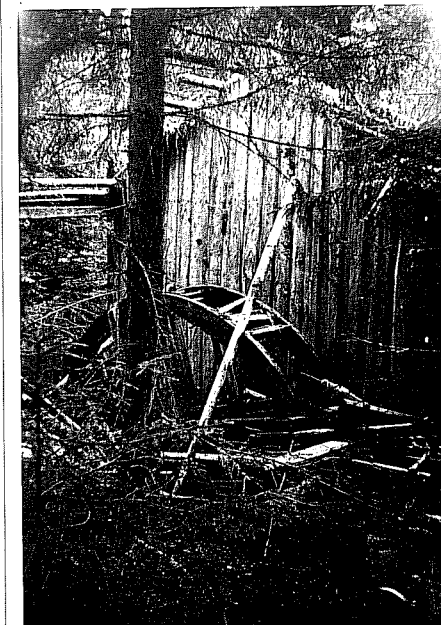
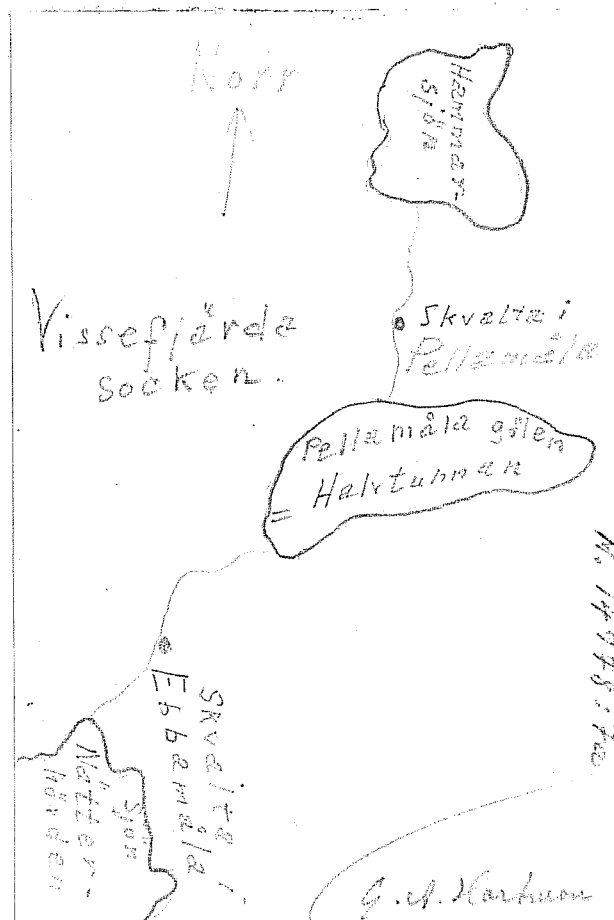
Skvaltan i Ebbamåla är ungefär samtidig med den i Fåglasjö, och av den är bara fallet med dammurarna återstående. För ungefär 20 år sedan bildades gemensamhetsfiske för sjön Nätterhövden samt ett par andra sjöar samr andra liknande på andra ställen i socknen. Till fiskets upphjälpan- de planterades ut fiskyngel av sutare och sik samt kräftor, och jag åtog mej att kläcka gäddyngel just vid skvaltfallet i Ebbamåla. Denna lyckades, men i slutet av kläckningen blev fallet, som uppdämts provisoriskt, raserat av någon anledning - man misstänkte nidingsdåd - skadades för- dämningen en natt så att dammen blev tom och det mesta av ynglet dog.

Skvaltan i Pellamåla finns inget kvar utav, även dammvallarna har borttagits genom dikets fördjupning och en skogsvägs anläggning just på platsen. Fallet var här ganska lågt, varför man torde ha haft rätt liten anläggning, d.v.s. litet kvarnhjul samt små kvarnstenar.

I Fornamåla fanns också i mitten av förra seklet en skvalta i bäcken mellan Södersjön och Fornamåla-gölen, alldeles intill vår kyrkväg. Stommen av kvarnhuset stod ännu för 40 år sedan, men nu är allt borta.

M. 14978: 7a.

Landskap: Småland Upptecknat av: Folkskoll. G. A. Hartman
Härad: S. Möre Adress: Vissefjärda
Socken: Vissefjärda Berättat av: ----
Uppteckningsår: 1955 Född år 1888 i Vissefjärda

Ruinerna av den gamla gärds-
kvarnen i Pellamåla, Vissefjärda
(mg. sken)

Ifyll endast ovanstående uppgifter!

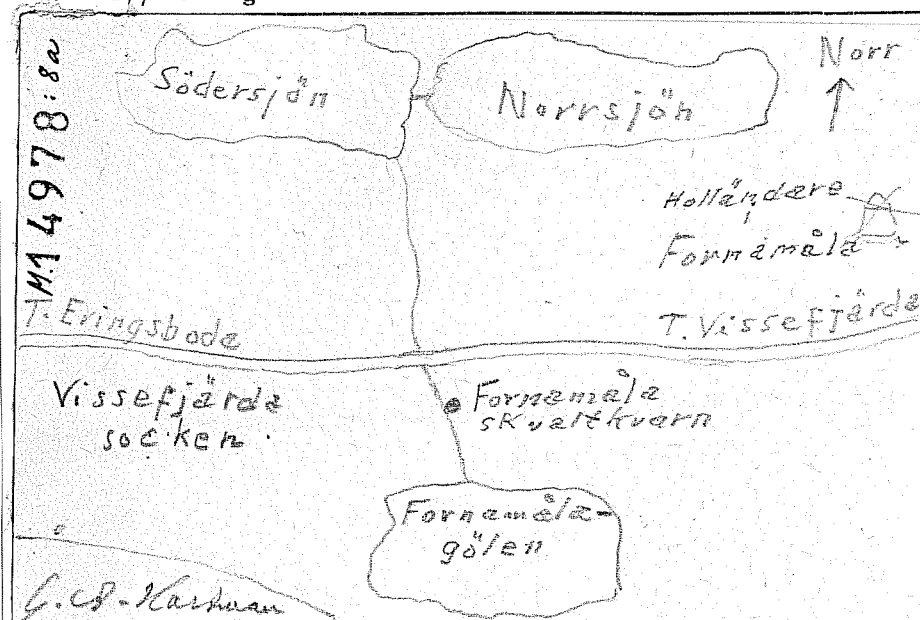
Jag minns huset innan det revs: omålat samt grönt av ålder och fukt. När bäckfåran reglerades spolierade man det lilla fallet, men dammens stenar markerar, var kvarnen legat. Samtliga åboar i Fornamåla torde från början ha malt här, men så lär oenighet ha uppstått om maltider m.m., och en av delägarna upphörde att mala där samt inköpte i stället en väderkvarn för egen del. Rörande den skall lite utförligare skrivas i fortsättningen. I alla händelser står denna mölla utsatt på Gen. stab. kartblad (Lessebobladet) - det gamla trycket.

Ett av de bifogade fotona visar vad som är kvar av den gamla gårdsvattenkvarnen i Stångsmåla i västra sockendelen. Denna kvarn byggdes av åldermannen Peter Nilsson i Stångsmåla för omkring 125 år sedan. Gården och kvarnen övertogs av sonen Sven Petersson - jag har tidigare till Folklivsarkivet insänt en skildring om honom betitlad "En gammalläsare" - sedan till dennes son Alfred Hartman samt ägs nu av hans son Folke Hartman, som samtidigt är min systerson. Det är väl 25 år sedan något sist målades på den kvarnen, som var avsedd endast för ägaren. Ett par stenar var där och kvarnhjulet var mycket stort, ett s.k. överfallshjul, vilket gick med ringa vattenmängd. Kvarnhuset var täckt med råghalm samt rödfärgat.

8.

M. 14978:8a

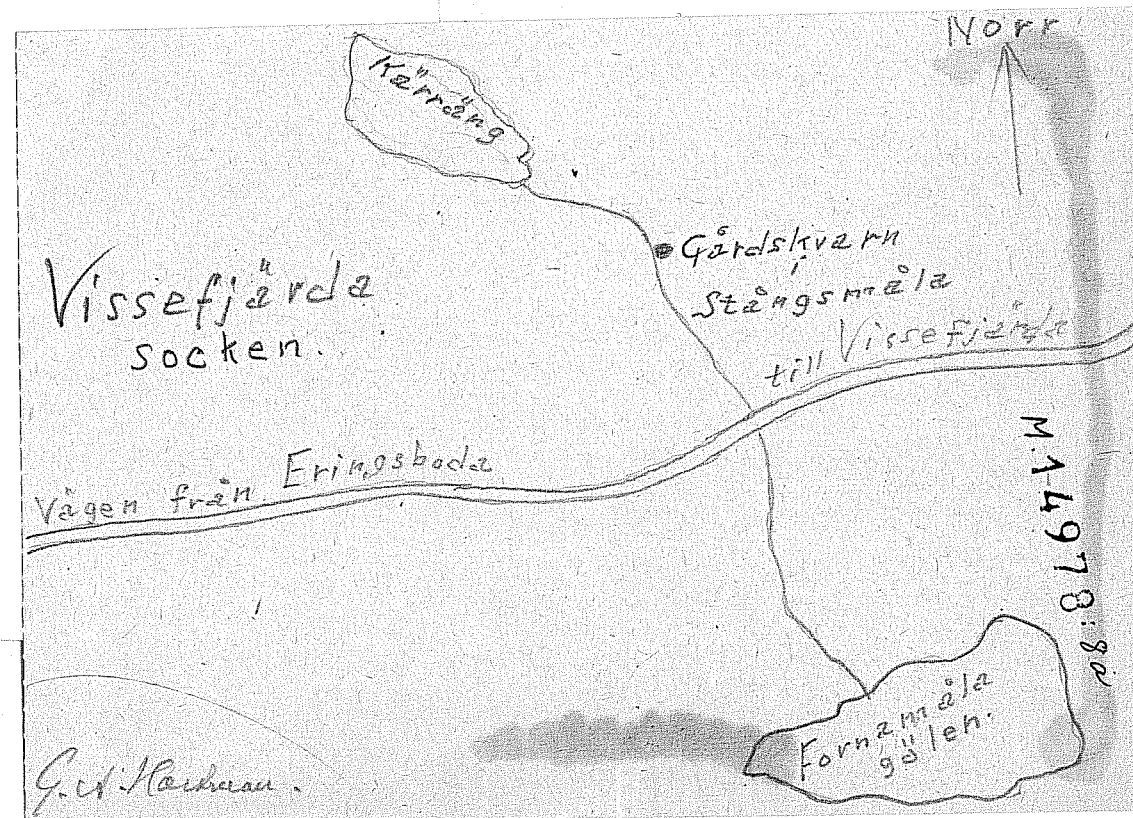
Landskap: Småland Upptecknat av: Folkskoll.G.A.Hartman
Härad: S.Möre Adress: Vissefjärda
Socken: Vissefjärda Berättat av: ----
Uppteckningsår: 1955 Född år 1888 i Vissefjärda

M. 14978:8a

Landskap: Småland
Härad: S.Möre
Socken: Vissefjärda
Uppteckningsår: 1955

Upptecknat av: Folkskoll.G.A.Hartman
Adress: Vissefjärda
Berättat av: ----
Född år 1888 i Vissefjärda

Jag var och tittade på ruinen i somras, och det hela var sorgligt att se. Folke Hartman har aldrig haft någon känsla för gamla byggnader eller möbler: han rev ner den gamla förnämliga mangårdsbyggnaden för 5-6 år sedan för att i stället bygga ett boningshus i villastil, oaktat många, däribland hembygdsföreningens ordf. pastor C.-A. Sellgren, var åt honom att renovera det gamla huset i st.f. att bygga nytt. Likaså revs gamla möbler o. andra saker ut och brändes opp i det nya husets panna. Men ett gammalt blyinfattat, kulört fönster, som satt i den gamla byggnaden, tog han dock reda på samt satte in i sin fina villa. Alltid något!

Men för att återgå till kvarnen så finns som sagt rester kvar men inget kommer att restaureras. Dammen är hel och tät. Vattnet kom från en sank äng i norr om kvarnen, därifrån gick en fåra till dammen. Man kunde stämma opp vattnet i denna översta reservoar samt släppa på därifrån efter behag, d.v.s. när det maldes, och så mycket som behövdes. Endast vår och höst fanns det malvatten, och man malde bara rågen - sammalde - till brödbakning. Havre eller korn gick inte bra att mala, därtill var kraften eller stenarna inte avsedda. Då vi hemma i mitt hem skulle ha begravnin-
en vår - 1907 - var vi och malde maltet till det hemmabryggda ölet på
9./ denna kvarn för att slippa dra den tunga handkvarnen i Fåglasjö.

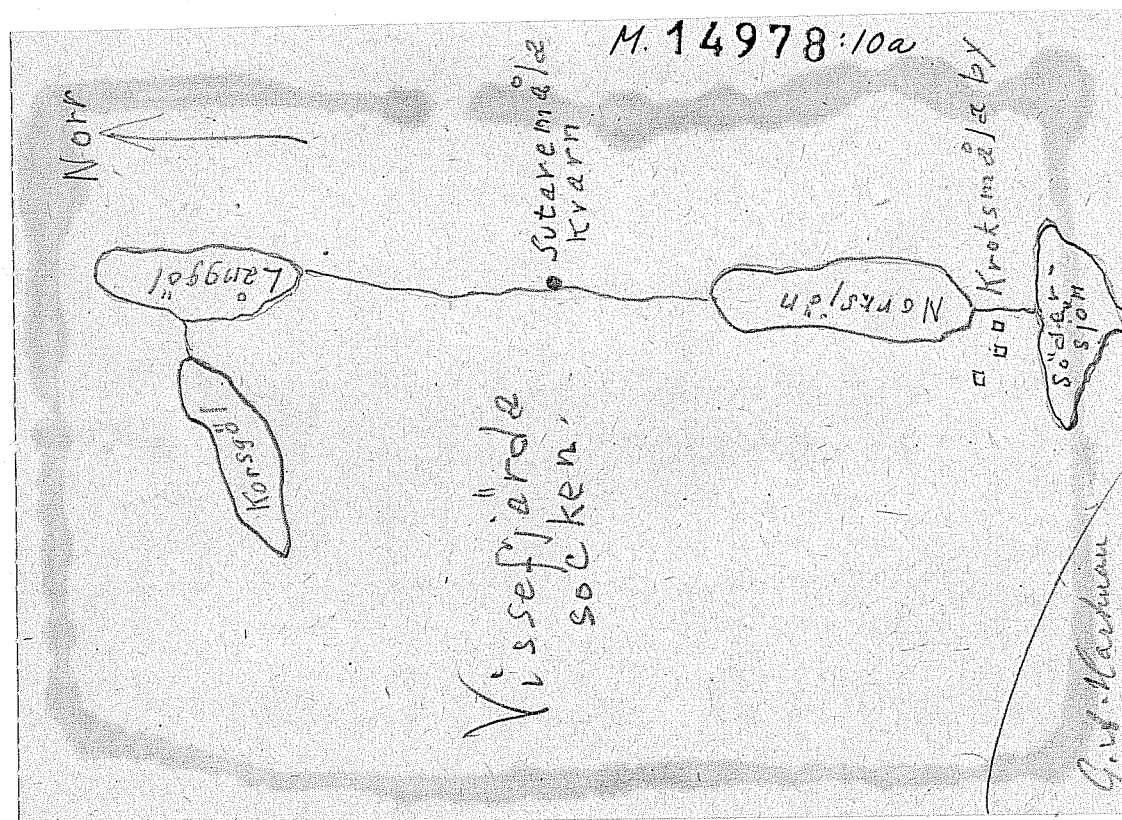
10.

I slutet av 1880-talet fanns en bonde i Sutaremåla - Frans Johan Gustafsson - som tyckte han hade långt till kvarns, ända bort till Linnefors eller över en mil, varför han beslöt sej för att bygga en egen kvarn vid en liten bäck, som rann på hans ägor mellan Långgöl och Norrsjön. Byggherren skulle där inte bara få egen säd mald nära och bekvämt, det skulle bli en tullkvarn, som även bygdens andra lantbrukare fick frekventera. Han hyste goda förhoppningar, att det skulle bli en fin affär, men det blev det inte, ty hans medel tog slut och bygget kunde inte fullföljas till färdigställandet. Kvarnen blev bara halvfärdig. Då jag med mina skolbarn en sommar på 1920-talet var och planterade skog häroppåt, så var jag vid fallet och tittade. Endast några bjälkar och halvruttna brädstumpar fanns i terrängen intill fallet samt lite murar vid den tilltänkta dammen, vittnande om F.J.G:s stolta planer. Här kan verkligen säjas, att mannen tog sej vatten över huvudet!

Frostensmåla kvarn och vattensåg är inte så gammal, bara omkring 60 år, och den som byggde den dog för blott ett tiotal år sedan. Namnet var P. Aug. Petersson. Han var då 25 år samt då han tyckte han ville stanna kvar i sin hemby, köpte han ett litet fall i bäcken mellan Madgöl och 10.

M. 14978:10a

Landskap: Småland Upptecknat av: Folkskoll. G. A. Hartman
Härad: S. Möre Adress: Vissefjärda
Socken: Vissefjärda Berättat av: ----
Uppteckningsår: 1955 Född år 1888 i Vissefjärda

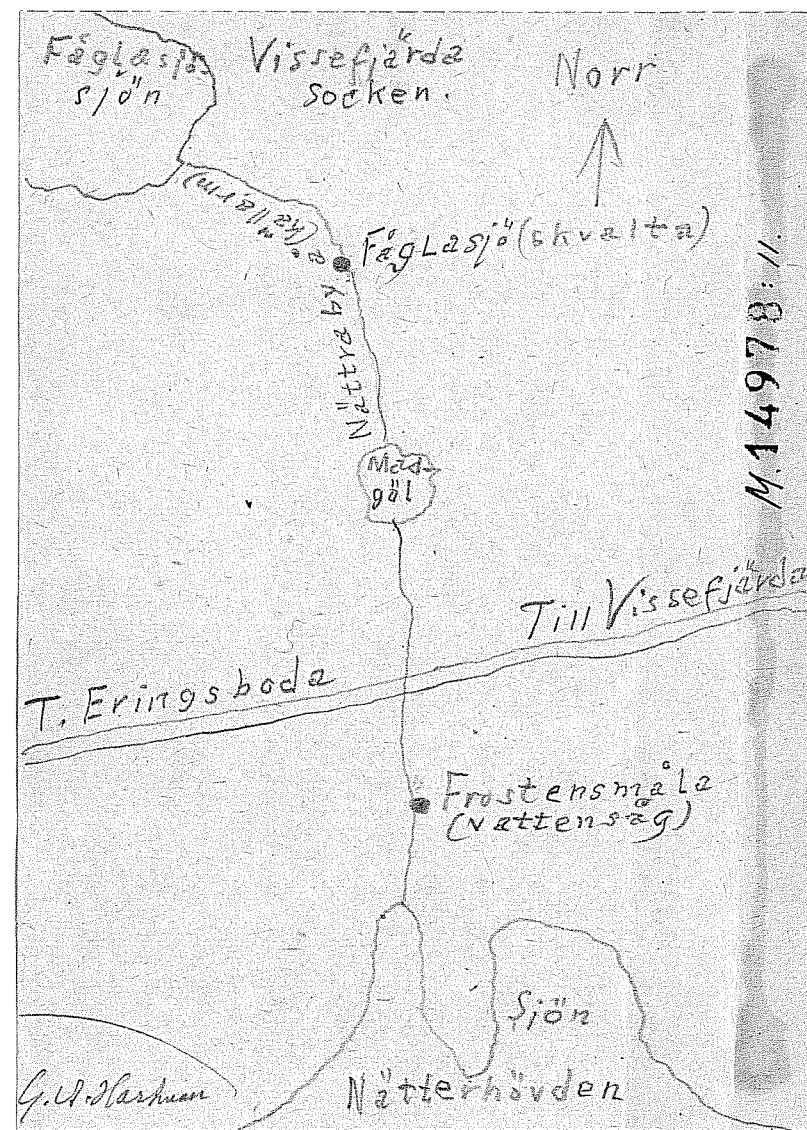

Ifyll endast ovanstående uppgifter!

Nätterhövden, där förr Frostensmåla skvalta hade varit. Han arbetade det mesta själv, byggde dammfästen, höjde fallet samt satte dit ett "riktigt" kvarnhjul, med skovlar och beräknat för s.k. underfall, d.v.s. vattnet föll på skovlarna närmast kvarnrännan, alltså motsatsen till, när det var överfall, då vattnet träffade skovlarna på motsatt sida. Roterandet blev även motsatt till den vid överfall.

Så gott som hela kvarnmaskineriet var av trä, som det var på den tiden, och Petersson gjorde som sagt det mesta själv. Han byggde kvarnhus, som även blev bostad - två små rum och kök - samt ladugård, vedskjul och fristående källare. Sist byggde han till på baksidan av huset ett skjul, under vilket monterades sågbänk, cirkelsåg samt spånhyvel. Sågbänken drogs framåt med stocken medelst en tross, som rullades upp på en vals med en vev. Sedermera blev denna dragning av sågbänken, d.v.s. den bräda, på vilken stocken låg, automatisk, så det inte behövdes särskild arbetskraft för den detaljen.

Den kvarn, han monterat in vid sidan om bostaden, malde han bara åt sej själv på i regel, det var sågningen, som var huvudsaken. Men driften vid sågen var i gång endast höst och vår, när vattnet började sina var
11.

M. 14978: II.

M. 14978: 11a.

Landskap: Småland Upptecknat av: Folkskoll. G. A. Hartman
 Härad: S. Möre Adress: Vissefjärda
 Socken: Vissefjärda Berättat av: ---
 Uppteckningsår: 1955 Född år 1888 i Vissefjärda

Vattensågen i Frostusmåla, Vissefjärda.
 Baksidan av kvarn- o. boms-
 huset med sågskjulet (nu nerfallet)
 (år 1955)

Kvarn- o. boms-
 huset vid vattenså-
 gen i Frostusmåla. Dammen i för-
 grunden (nu om byggverden.)

(neg. saknas)

Ifyll endast ovanstående uppgifter!

12.
det spånhyvelns tur. Tidigare hade man i denna ort måst såga bräder och plank samt timmer till husbygge genom kransågning, om man inte ville köra milvis till någon vattensåg, så att Petersson behövde inte vara sysslolös. Man kom med stockar från alla bondgårdar för att få husbehovsvirke sågat, ja han åtog sej också vid flera tillfällen att såga hela skogsparker åt virkeshandlare. Han var billig i såglön, men ytorna (bakerna) behöll han. Dessa kolade han till träkol i mila ett stycke från sågen, och detta gjorde han, när det inte var något att göra med sågning eller spånhyvling. II

Han arrenderade dels åkerjord i närheten, dels en skogsmark, så att han kunde föda ko och får, gris och höns. Han anlade en fruktträdgård och hade också många bikupor. Han fiskade dels i sjön nedanför, dels i bäcken ovanför och nedanför samt naturligtvis i dammen. Från denna var det ett hål i muren några meter från kvarnrännan, och nedanför det hålet uppförde han en ålkista av störrar, både botten och sidorna, med en halv tums mellanrum, som släppte genom småfisken men behöll de stora. Här fick han mycket ål vid högvatten vår och höst, många stora baddare på flera kilo, så han och familjen smorde kråset på alla sätt. Det där med ålkista var 12.

13.

något, som fanns vid alla skvaltor och alla större och mindre tullkvarnar.

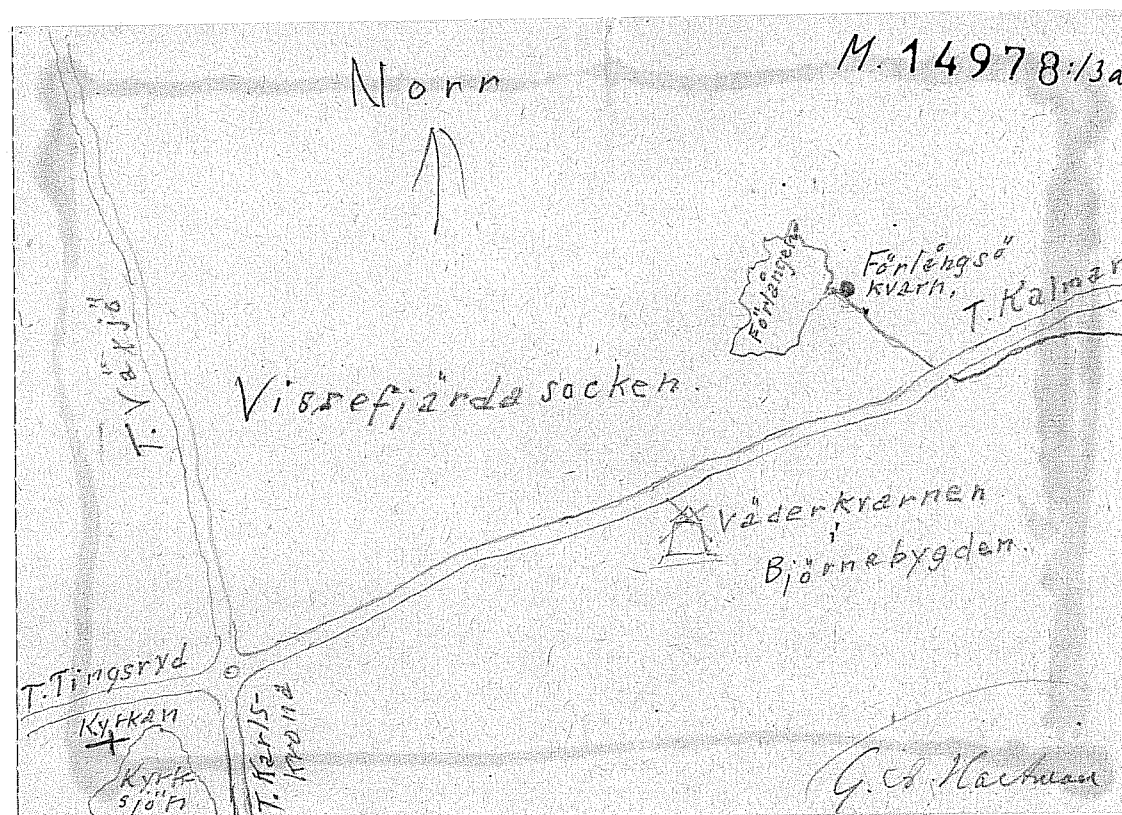
Men Frostensmåla vattensåg blev tidvis en nagel i ögat på bönder, som hade mossodlingar mellan Fåglasjö skvalta och sågen, då vår och höst vattnet ständes opp vid sågdammen, så att mossarna blev vattensjuka och inte kunde bearbetas i tid på våarna samt inte heller höstplöjas. Man ville slutligen ha bort sågen för att kunna dränera mossarna, men P. sa nej. Han ville inte spolia sitt livsverk. Men då han hade dött, sålde arvingarna sågen med fall och allt till direktör G. Lilja i Kalmar, och han ordnade så att odlingsmarkerna ovanför sågen blev torrlagda genom att öppna dammlucka samt låta vattnet avrinna fritt. Vad som är kvar av stället är blott ruiner (se foto), men man måste i alla fall ge en honnör åt mannen, som i denna lilla bäckfåra lyckades skaffa sej unnehälle samt dra in inte lite pengar dessutom.

Så får jag, innan jag behandlar "storkvarnarna", säga lite om socknens väderkvarnar. Den i Björnabygden ägdes av en bonde där. Denna mölla är borta sedan några år, likaså den i Fornamåla, men i Lekaremåla har man restaurerat sin väderkvarn, som vad det hela beträffar "endast" är defekt

13.

M. 14978:13a

Landskap: Småland Upptecknat av: Folkskoll. G. A. Hartman
 Härad: S. Möre Adress: Vissefjärda
 Socken: Vissefjärda Berättat av: ----
 Uppteckningsår: 1955 Född år 1888 i Vissefjärda

Ifyll endast ovanstående uppgifter!

14.

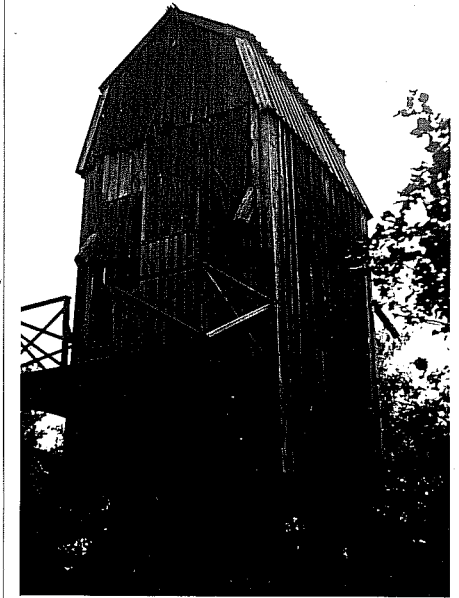
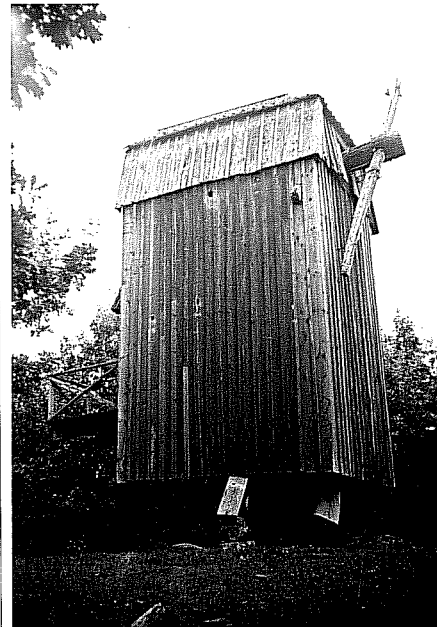
vad vingarna beträffar. Det är som synes på fotot en s.k. stolpamölla och är även försedd med "kjol" neromkring. Denna väderkvarn är bortåt 100 år samt har varit i bruk närmare 75. Nuvarande ägare är fröken Sigrid Gustafsson, Vissefjärda, som äger gården i Lekaremåla, nära intill södra änden av Kyrksjön i Vissefjärda. Denna kvarn är försedd med ett par stenar, och att den kom att byggas berodde på att man just i denna by saknade vattendrag med fall för en skvalta. Önskligt vore, då kvarnen f.ö. är i prima skick, att man kostade på nya vingar på den, även om man aldrig ämnade mala igen.

Björnabygskvarnen torde ha byggts av samma skäl som den i Lekaremåla, därför att man just saknade vattenfall även där. Enligt vad som sagts, så var denna kvarn av typen holländare.

Så kommer vi till slut till väderkvarnen i Fornamåla, som också var hollands-typ, byggd först i Fornamåla samt stod kvar där till sekelskiftet, då den såldes för avflyttning till hemmansäg. Peter Olausson i Åbyholm, Sillhövda socken, Blekinge, för en köpeskillning av 500 kr. Denna kvarn hade endast ett par stenar, men den var avsedd att monteras med två par. Man satte opp kvarnen i Åbyholm samt malde på den i många år, men nuva-
14.

M. 14978 : 14a.

Landskap: Småland Upptecknat av: Folkskoll. G. A. Hartman
 Härad: S. Möre Adress: Vissefjärda
 Socken: Vissefjärda Berättat av: ----
 Uppteckningsår: 1955 Född år 1888 i Vissefjärda

Väderkrannen i Lehamnåla, Vissefjärda (nära Kyrksjö). (härvid uppteck-
 ningen)

Väderkrannen med
 byggen synlig.
 Enda väderkrannen i
 Vissefjärda, som är kvar.
 (nog saknas)

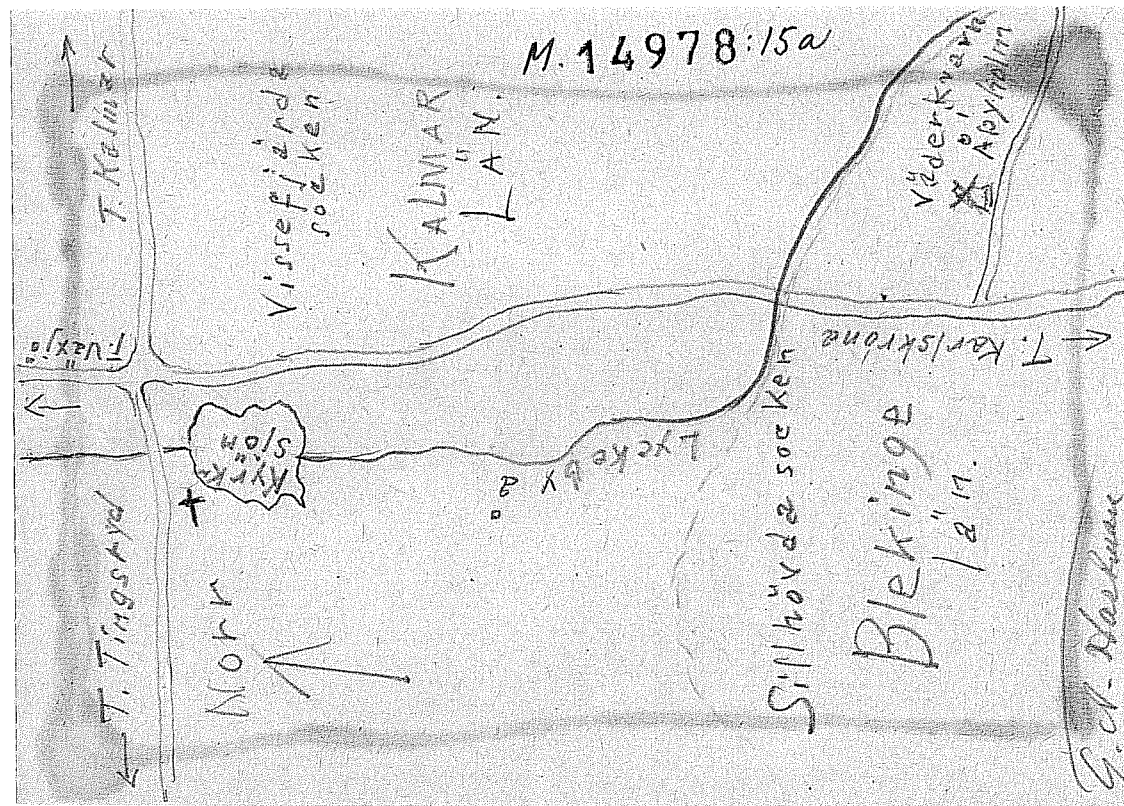
Ifyll endast ovanstående uppgifter!

rande ägaren till gården, Peter Olaussons son, Anders Petersson, meddelar att sedan kvarnen inte mer användes den fick förfalla för att slutligen bli vrak. Nu fanns inte kvarnen kvar således, och jag kunde inte heller anskaffa något foto på den, taget tidigare, trots mina energiska ansatser. Resterna av kvarnen fanns inte mer på platsen, de hade röjts bort för några få år sedan. Endast kvarnstenarna lär ha lagts undan som ett minne.

När det gäller Fornamåla-Åbyholmskvarnen, så var orsaken till att den byggdes i Fornamåla, där man ju förut hade en skvalta i bäcken, var att det blev en fnurra på tråden mellan bonden Mattes Petersson och bygrannen, kyrkvärden och åldermannen Jonas Petersson. Mattes "tog sin Mats ur skolan" kan man säga och byggde sej egen kvarn, men då det inte var mer än ett fall i bäcken, så måste det givetvis bli en kvarn som drevs av vinden. Jag minns den mycket väl, där den stod nära intill vår kyrkväg på en åker med högt läge, så att det skulle bli bra vinddrag. Min far talade om, att Mattes - som jag också minnes mycket väl - brukade i sina yngre år dra i gång kvarnen genom att gripa tag i vingarna. Därvid lär han en gång ha följt med runt, när vinden hastigt tog fatt, inte på grund av "olyckshändelse" utan frivilligt som ett slags uppvisning.

M. 14978: 15a

Landskap: Småland Upptecknat av: Folkskoll. G. A. Hartman
 Härad: S. Möre Adress: Vissefjärda
 Socken: Vissefjärda Berättat av: ----
 Uppteckningsår: 1955 Född år 1888 i Vissefjärda

Ifyll endast ovanstående uppgifter!

Att man i Kåraböket var angelägna om att få en vattensåg berodde inte bara på, att bönderna behövde såga virke till husbyggnader och reparationer. Man var utledsna på den gamla kransågningen, som gick både långsamt och gav bräder och plank, som inte alltid var lika tjocka i båda ändar eller i över- och nederkant. Metoden var också dyrare än cirkelsågningen. Nej, det berodde också på, att det i orten fanns så många hemmasnickare, som vid sidan om brukandet av den lilla gården på vintarna sysslade med möbeltillverkning: enkla kommoder, skänkar och byråar samt bord, vilka såldes till Karlskrona möbelhandlande. En del snickare arbetade i verkstaden året om, då de inte ägde jordbruk. Somliga bönder lät såga bräder just för att sälja till dessa snickare och sålunda få ut högre betalning för stockarna än sälja dessa direkt till virkesuppköpare. Den sista kransågningen i min födelsebygd (byn Fåglasjö, västra Vissefjärda = Kåraböket) skedde, när vår nabo i mitten på 1890-talet byggde ny ladugård. Jag stod själv och såg på och tyckte det såg märkligt ut med de två karlarna, den ene högt oppe på sågladet och den andre på marken under med sågen klyvde timret i två halvor (stockarna var bilade på de sidor, som var parallella med sågsömnen. Dessa plankor efter sågningen höll ungefär 4 tum i tjocklek.

16.

17.

Sedan de gamla gårds- och bykvarnarna fått förfalla - man kunde på dessa ej få säden mer än grovt sammalen - övergick bönderna till att besöka orternas tullkvarnar för att få finare mjöl, ty där både näbbade och skalade de säden, innan den maldes. Siktanordningar var inte till finnandes vid någon kvarn i vår bygd då, men det fanns grynverk, så att man kunde få korn förvandlat till gryn, dels till gröt och välling, dels till korvtillverkning och att göra "mos" utav, när man slaktade. Mos var ett slags korngrynsgröt, uppblandad med kokt fläsk, kött och lever, men sovlet hackades fint, innan det inblandades, eller på nutida sätt males på köttkvarnen. Naturligtvis körde - här gäller det bönderna - man till den närmaste kvarnen, men det kunde också hända, att en längre bort blev frekventerad, därför att mjölnaren bjöd kunderna på förtäring, var rättvis vid tullandet 1 stop per skäppa - samt gjorde ett utmärkt arbete, d.v.s. malde fint mjöl. Hade en mjölnare fått ord om sej att tulla för hårt, kunde detta avskräcka kunderna mer än annat, för man hade ont om säd samt många munnar att mätta.

Vid särskilt svåra torkår, då vattnet sinade vid de mindre tullkvarnarna, måste man söka sej till de större, t.ex. Linnefors, Grimsgöl eller 17.

t.o.m. ända bort till Ronnebyån, såsom Vraket eller Bro, 3-4 mil valägsna. Till Grimsgöl, Törsbo och Linnefors hade vi i Kåraböket ungefär en mil, men det ansågs för lång väg förr, då man inte kunde ta sej dit annat än med oxar, kor eller hästar. Hade man nära till kvarnen gick det att bära en påse mäld dit eller dra på en kärra eller kälke eller drög, to.m. en "halvvagn", d.v.s. man tog körvagnens bakre hjulpar med "längdan" kvarsittande som skakel och använde som kärra. De som bar till kvarns var i regel torpare och backstusittare samt understödstagare, som fått "fattigsäd" tilldelad av kommunen. Då syntes somliga bära påsen under armen, andra bar den på ryggen, andra delade opp påsens innehåll så, att det blev lika mycket i var ände, snodde ihop påsen på mitten och placerade den så på en axel, där bördan då vägde jämnt. Jag såg också dem, som bar den lilla mäldsäcken på huvudet, och det var såväl män, kvinnor som barn, som på så sätt transporterade mäld till närmsta kvarn och mjölet hem igen.

Kornet var i min uppväxt brödsäd lika mycket som råg, och odlingen på åkerjorden - fastmarksjord - upptogs mera av korn än råg, beroende på att det sistnämnda slaget erhöles i stor utsträckning från svedjeländer.

Hade man långt till kvarns, brukade man i regel vänta av, d.v.s. man

19.

stahnade i kvarnen, tills säden var mald. Hade man nära, så "la man ner", d.v.s. bara lastade av säckarna och avtalade med mjölnaren, när de fick hämtas igen. Alla som väntade av skulle få malningen uträttad i tur och ordning enligt regeln: "Den, som först kommer till kvarns, får först malet". Det skulle alltså gå i vad man sa då "påsa-ordning", och det var inte lönande för "möllarn" att lura någon med att låta någon, som anlänt senare, få sitt lass malt före en annan, som kommit till kvarnen tidigare. Gjorde han sej skyldig till sådan mannamån - mot småpojkar kanske det gick, men de såg opp de också - så riskerade han att mista den kund, som förbigicks i påsordningen.

Särskilt de närmaste veckorna före jul var det rörligt liv i kvarnarna: alla ville mala av alla slags säd till högtiden, man skulle baka många slags fint bröd, ända till tolv bak, sades det att några moror bakte, så att julen bokstavligen skulle räcka till påska, det maldes havre och småsäd till djuren, allt skulle vara i så stora mängder, att man hade fritt från kvarnresor i julhelgen. Och att skalverket och grynkvarnen surrade också från morgon till kväll, ja till jul fick väl alla verk och kvarnar snurra hela dygnet, ty det gick åt korvgryn och brödmjöl av "näh-
19.

bat" korn och råg. De långväga "väntade å", de närmaste "la ner", kvarnhuset var fullt av säckar, som låg i var sina särskilda högar, en för var kvarnbonde. Och säckarna kunde kännas igen: de var hemmavävda av grovt skättfallsgarn samt hade ägarens initialer målade på ena sidan. Detta var gjort med kimröksfärg eller helt enkelt med trätjära, åstadkommet med en liten målarpensel eller på mer primitivt sätt med en pinne, doppad i tjära. Petter Johanssons säckar var märkta P J S, August Gustafssons med A G S o.s.v.

Vid de större vattenkvarnarna arbetade inte bara ägaren eller arrendatorn av kvarnen, utan man hade också en eller två drängar, kanske "möllarns" söner tjänstgjorde i st.f. lejt folk. När en kvarnskjuts kom, så behövde bonden inte själv bära in sina säckar, utan detta gjorde mjölnaren eller hans anställda, likaså när lasset var malet så bar de på påsarna. Bonden, som lät näbba eller skala bröd- eller grynsäd, var noga med att få skalorna, avfallet, med sej hem också, för detta dugde till svin- eller hönsfoder. Därför lät han binda fast en liten säck, tom, vid sådana säckar, som innehöll råg eller korn, som skulle putsas från skal och damm, för att förvara sådorna i, och även dessa småpåsar var märkta av ägaren.

20.

I gamla tiders kvarnar hade man ett evinnerligt schå dagligen nästan med att hacka kvarnstenarna samt att hugga ut refflorna djupare, allt eftersom kvarnstenarna slets ned. Dessa var förr av natursten, i de gamla handkvarnarna samt små skvaltor och väderkvarnar av vanlig sten i orten, här således vanligast ljus granit, i större kvarnar av sandsten, röd, från Gotland eller Orsa. Var det två par stenar inmonterade i en kvarn, så var nästan jämt ett par under hackning, var det i småkvarnar med endast ett par, så kunde man inte mala de dagar, då det hackades. Ständigt var närmsta smed intill kvarnarna sysselsatta med att skärpa kvarnhackor, och de kvarnbönder, som körde förbi smedjan fick ofta ta med ett tjugotal kvarnhackor från kvarnen till smedjan eller vice versa. Efter en hackning rengjordes och sopades kvarnstenarna väl, och man fick inte som första mald ha brödsäd utan till detta småsäd eller annan säd till djurrennärmast efter en hackning. I de större kvarnarna med minst två par stenar, brukade man det ena paret till att mala brödsäden på, det andra till sämre mald. T. o. m. agnar maldes för att utfodra "färjsuggor" med, suggor alltså, som skulle grisa. Kentor Bergstrand i Långasjö brukade ha ett par suggor varje år för att förtjäna på försäljning av smågrisar, och agnar 21.

22.
tiggde han ihop av bönderna. Men såg honom gå och prata med bondgubbarna i stolarna i kyrkan, när han gick upp på läktaren om söndagarna för att spela. Kantor B. var far till nyligen avlidna Elisabeth B.-Poulsen. Men när B. kom till kvarnen med ett väldigt lass agnapåsar, då tyckte inte mjölnaren om det, för det gick ju inte bra att tulla av sådan mald. Påsarna slängdes och kastades i kvarnhuset, och man såg, att de var arga på det. Men man ville inte neka "öljenisten" i alla fall.

De bönder som la ner mäldlasset körde inte tomme hem igen, utan då fanns det ett lass mald, som var malet att ha till hemlass. De, som väntade av kunde köra till kvarnen på morgonen, och när kvällen kom hade de mälden malen och kunde köra hem igen. Men om de kom till kvarnen på kvällen t.ex. i skymningen, så var det att ligga vid kvarnen under natten och köra hem tidigt på morgonen eter eller kanske mitt i natten, alltså när allt var färdigt. Hade de att vänta på dagen, gick mäldbönderna omkring i kvarnen och tittade på, så att man fick sin egen säd mald i säckarna, för det ville man ha. Var det vintertid så satt de i kvarnkammaren, som var sammanbyggd med kvarnen, och där fanns en kamin att elda i. Där var också en gammal dragsäng med lite lumpiga sängkläder i, ett väggfast bord vid

22.

fönstret samt ett par rankiga stolar. Man tog med sej matsäck, när man väntade av, någon hade dessutom en "lomme-flaska" med brännvin med för att njuta av och kanske ge mjölnaren eller drängarna eller någon av de andra mäldbönderna att smaka av. Var det några stycken bönder samtidigt i kvarnkammaren dryftades djur och gröda, väder och årsväxt, grannar och nytt i bygden, kanske det gjordes opp köp av kor och hästar osv. Någon kanhända hade en kortlek i fickan, och så satte man sej att spela något hasardspel, 21 kanske, och tiden gick fort, tills det var dags att köra sin väg. Det var sorl och prat i kammaren, och då och då stack mjölnardrängarna in en stund för att få vara med i en omgång av spelet. Mot kvällen var alla klara men det kom nya kunder, de som skulle vänta av under natten. Då tändes en liten fotogenlampa, eller fick skenet från elden i kaminen vara det enda, som lyste opp rummet. Var det bara en nattväntare, så kunde han lägga sej ovanpå i sängen samt slumra till lite då och då, för då gick väntetiden fortare, men var det riktigt kallt, så fick man inte glömma att lägga in i spisen, ty kammaren var rätt så otät och dragig. De långväga kunderna, som inte vanligen brukade komma utan endast då det var vattenbrist vid småkvarnarna, togs emot särskilt hjärtligt av möllarna, 23.

24.

som bjöd in på kaffe med brännvin eller på middag med några supar till. Ja, min far talade om, att han vid besök i en större kvar - i Törsbo - blev inbjuden att ligga i en välbäddad säng inne i mjölnargården samt fick både kvällsmat och frukost sedan innan han körde hem på morgonen, och naturligtvis också både brännvin och konjak till måltiderna. Det var ju undantagsfall men visar dock, hur mjölnare uppskattade långväga mäldkörare.

Mjölnaren tog förr tull för sitt arbete med malningen, och denna bestod i 1 stop per skäppa (1 stop = 1 1/3 liter) och en skäppa innehöll cirka 30 l. Detta gällde strid säd, brödsäd, sammalen. När det skulle näbas eller skalas först, så brukades det tas dubbel tull, och likaså om det var småsäd. Havre eller annan ren fodersäd togs det enkel tull, 1 stop per skäppa. Mjölnaren vid en större kvar fick genom tullarna in avsevärda mängder med säd av skilda slag, och denna avyttrades för att få pengar, antingen som den var, omalen, dugande till utsäde, eller malen till mjöl av olika finhetsgrader, när det gällde brödsäd, annars fodermjöl. Här köpte fattigt folk och småbönder mjöl billigare än hos handlaren, och även bagare kunde inhandla mjölet billigare vid en sådan kvarn.

24.

Men mjölnaren kunde även på annat sätt få användning för tullsäden, t.ex. om han hade hemman vid sidan om eller bara koncentrerade sej på svinuppfödning. Det var vanligast att mjölnaren hade en liten jordbit att bruka, så han för familjens räkning kunde ha både kor, svin och höns. Härigenom kunde tullsäden till en del förädlas hemma, övrig såldes som redan sagts.

Bönderna vägde noga sina säckar, innan de for till kvarnen, samt lika noga efter hemkosten. Kunde det då konstateras, att möllaren tullat alldeles för hårt, tog man sej en funderare, om man inte skulle byta kvarnställe. Höll en mjölnare på att tulla för hårt i längden, blev man ju tvungen att flytta, men om man hade nära till kvarnen, så var det ju besvärligt att flytta till en avlägsnare också. Det drog man sej för i det längsta, men å andra sidan var det inte roligt att behöva betala dubbla eller tredubbla tullen.

En mjölnare skulle ha dessa goda egenskaper för att mäldbönderna skulle känna sej tillfredsställda: han skulle kunna sitt yrke (mala väl), han skulle vara rättvis (taga avtalsenlig tull, hålla på ordningen), samt betjäna kunderna bra (bära deras säckar, laga så de fick mjöl av egen med-

25.

havd spannmål, rensa kvarnstenarna väl vid brödsäds malning), och i sista rummet kom spenderingen, som väl kunde vara trevlig att bli föremål för men som inte fick ske på bekostnad att möllaren tog och drog kunderna på tullen.

Det berättades, att en mjölnare, som lagt an på uppfödning av svin och som hade ord om sej att inte vara så nogräknad, om han tullade väl kraftigt, hade en dräng, som var så där lite bakom. Då en bonde en gång kom och tittade på, när drängen utfodrade grisarna, sa han liksom för roskull:

- Det var feta och granna schvin, möllarn har.
- Det är det, sa drängen, men håken vet, vems gröpe de äter.

Därmed underförstod drängen rätt på sak, att möllarens svin måste vara välgödda, eftersom han hade så gott om att ge dem, åstadkommet genom olaga tullning av böndernas påsar.

Nu var det ofta så på eftersommaren och hösten, att den säd som då kom till kvarnarna var av den allra nyaste skörden och därför mindre väl torkad. Torpare och småbönder med stora familjer samt dålig råd att köpa mjöl i handelsboden, kom strax efter "pänsningen" av rågen med sin råa råg. (Pänsning av rågneskarna skedde så, att man tog dessa samt slog axän-

26.

27

darna mot logbalkarna några slag, varefter nekarna lades i ladan för att tröskas ur riktigt under vintern). Mjölaren ville inte på villkor malas deras råg, för det blev bara degigt mellan stenarna i kvarnen, utan vederbörande fick lov att torka rågen först hemma, antingen genom att bredda ut sädeskornen i solen vid en södervägg eller ännu bättre torka den i bakugnen efter det man tagit ut ett brödbak eller elda upp ugnen lite grann enbart för rågtorkningen.

Alla kvarnar, som malde åt främmande, tog tull, inga hade övergått att ta pengar kontant, mallön, för sådana hade bönderna inte så gott om och att övergå från ett system till ett annat var inte lätt. Men så kom första världskriget 1914-18 med ransonering av brödsäden, och då måste maltullen bort. Sedan den tiden har kontant betalning för malningen utgått.

En mjölnares sociala ställning jämförd med bönder och hantverkare samt torpare och arbetare var under storbönder och medelstora men likvärdig med småbönders och hantverkares, över torpare och vanliga arbetare (jordbruksarbetare samt backstusittare). Den som skulle bli mjölnare måste först ta anställning som dräng i en kvarn samt gå i flera år där och få yrkesvana, och en sådan dräng ansågs för mer än en vanlig bonddräng.

28.

De bodde alltid i ett rum i mjölnarens hus, inte i kvarnkammaren, för den var ju avsedd för kvarnbönderna.

Mjölnaren var i denna ort och är fortfarande ägare till kvarnen, men det förekommer sporadiskt, att kvarnen är arrenderad, vilket i det följande skall närmare säjas. I regel tillkom vid vattenkvarnarna, ej då skvaltorna utan de riktiga med skovelhjul, cirkelsåg, dels för att kunna tjäna mera och dels för att tillmötesgå böndernas behov att skaffa virke till husbehov och till försäljning. Vid en del kvarnar med ringa vattentillgång under sommarhalvåret har man inmonterat motorer eller lokomobil, och andra har utbytt det gamla skovelhjulet mot turbin, som det går att utnyttja vattenkraften bättre med, d. v. s. man kan även med mindre vattenmängd erhålla tillräcklig kraft för att driva kvarn och såg m. m. På så sätt kan driften uppehållas året om utan inskränkning, vilket har blivit till fördel inte bara för kvarnägaren utan även för den allmänhet, som han betjänar. Och man har vid vattenkvarnar även kunnat erhålla belysning på ett billigt sätt genom att inmontera elektrisk generator, som ger inte bara ägaren lyse till kvarn och boningshus utan också i en mindre utsträckning åt närmaste grannar.

Sedan de konstgjorda, gjutna kvarnstenarna börjat användas, behöver man inga kvarnhackor längre utom möjligen för att göra refflorna djupare, alltefter som stenarna slites, för desamma är nämligen s.k. självskärpande, gjorda av olika hårt material.

Mjölinaryrket är inte utan sina risker, under arbetet kan man komma att dras in i transmissionerna eller mellan kugghjulen, falla i kvarnrännan osv. Men den allra största faran är den mjöldammuppfyllda luften i kvarnen, och detta damm innehåller även till en del damm av kvarnstenarna. Liksom stenarbetare kan med tiden få s.k. stenlunga, så inträffar det ibland, att en mjölnare får mjöllunga eller deglunga. Det inandade mjölet stannar i lungblåsorna och de finaste luftrören och orsakar lungsot eller bölder. En av mina skolpojkar, son till en mjölnare, praktiserade där efter på olika kvarnar men dog i 30-årsåldern till följd av ovannämnda orsaker.

Det allra mesta av det här upptecknade har jag själv sett och upplevat, övriga notiser har jag upplysts om av andra personer. T.ex. kvarnresor är självupplevt, antingen då i sällskap med far eller då jag ensam körde "till kvarns". Kartskisserna som närsluts är schematiska och ej i
29. någon viss skala.

29.
FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folkvett
forskning vid Lunds universitet

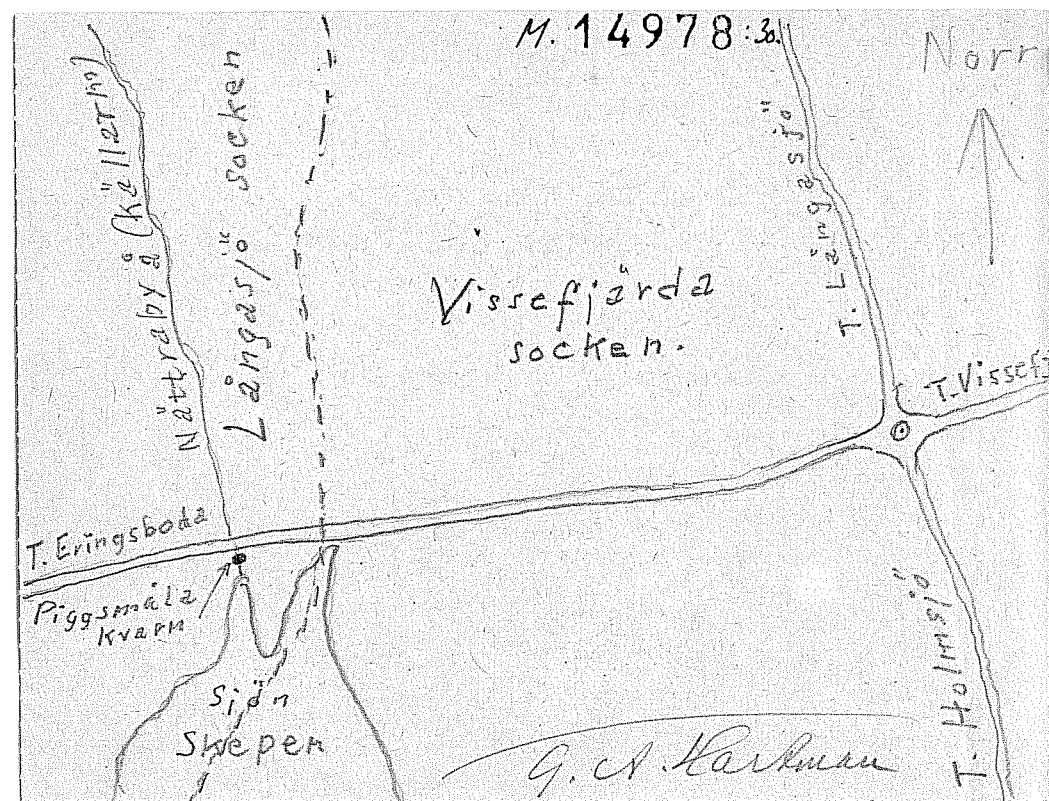
Jag skall i det följande skriva lite om kvarnar, som delvis illustreras av kartskisser samt fotografier, och mest om dem, som vi, som bodde i västra sockendelen, det s.k. Kåraböket, mest besökte. Jag börjar därför som sej bör med

PIGGSMÅLA KVARN.

Som framgår av kartskissen är ifrågavarande kvarn byggd vid en bäck, kommande norrifrån och utgörande ett tillflöde till Nättrabyån. Den är belägen i Långasjö socken, Konga härad och Kronobergs län. Bäckens utmynnar i sjön Skepen, ett vatten som är delat på tre socknar: Långasjö, Vissefjärda och Eringsboda, tre härad: Konga, S. Möre och Medelsta, samt tre län: Kronobergs, Kalmar och Blekinge. Som syns på kartskissen, fogad till sidan 5, så finns i nämnda sjö en ö, som är rund till formen, samt lummig och grön på sommaren, som fått namnet Smörasken (av den runda formen tydligen), och på den ön ligger det gränsröse eller "kommasten", där skiljelinjen går mellan tre socknar, tre härad och tre län. Någon har sagt, att "man kan sitta och meta i Kalmar län, ha maskdosan i Kronobergs län samt kasta opp fiskarna i Blekinge län!"

Ovedersägligt är, att Piggsmåla byamän allra först hade en gemensam

30.

ACC. N.R. M. 14978:30a.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Landskap: Småland Upptecknare: G.A.Hartman, Vissefjärda.
Härad: S.Möre Berättare: ----
Socken: Vissefjärda Berättarens yrke: Folkskoll.
Uppteckningsår: 1955 Född år 1888 i Vissefjärda

Piggsmåla kvarn, Långasjö socken.
Längst i bakgrunden kvarnbygggnaden,
i förgrunden dammen. Utbygggnaden
till höger om kvarnhuset är skjutet till
säger.
(neg. salens)

Skriv endast på denna sida

skvalta, där sedan en bättre och större "riktig" kvarn, med skovelhjul och större kvarnstenar, anlades i mitten av 1800-talet, men liksom skvalt看 var den byns gemensamma egendom och sköttes av åboarna. Först och främst avsåg man liksom när det gällde den förutvarande skvalt看, att tillgodose behovet för byns egna bönder och andra invånare, som kunde ha något att mala - av de senare tog man givetvis en avgift i form av tull - men ett par decennier senare hade man tröttnat på att passa kvarnen samt arrenderade ut den till en man vid namn August Karlsson 1874 och fram till sekelskiftet. En cirkelsåg anslöts i slutet av förra seklet till kvarnen och en sådan är fortfarande kombinerad med driften av kvarnen.

Kvarnfallet var från början hyrt på 49-årskontrakt, tills friköp av fall och därtill hörande mindre jordområde friköptes av f.soldaten Blom år 1903.

August Karlsson, "Agust möllare", hade även en liten bondgård alldeles intill kvarnen, men den låg på Lida bys ägor. Hans hustru hette Mia. August var en ovanlig man, som inte bara skötte kvarn och sedan såg till sina kunders belåtenhet samt var jordbrukare på ledig tid, han var även på samma stunder böss- och pistolmakare: han borrhade böss- och pistolpi-
31.

pipor mäterligt, så att de blev välskjutande, han snidade fina kolvar och gjorde dito mekanismer, som inte skändes för sej. Min farbror Frans köpte under sin studenttid en bössa av August möllare, vilket vapen han lämnade kvar i Fåglasjö, då han sedan flyttade till Stockholm. Jag övertog under mina ynglingaår detta muskedunder, lät reparera det samt använde det på ekorr- och kråkjakt. Dum nog bytte jag bort vapnet mot en gammal väggklocka, men jag vet, var det finns och ska försöka få fatt det igen.

Efter August Karlsson innehades kvarnen tidvis av Blom, sedan övertog byalaget den igen några år, tills det hela försålles till mjölnare Arvid Bergstrand, för att omkring 1930 övergå till en annan ägare, Theodor Johansson, som fortfarande driver rörelsen. Johansson har renoverat och byggt till, insatt turbin och en generator för belysning. Sedan den nya vägen byggts i A.K.-regi under 1930-talet har kvarnens utveckling gått raskt, och ägaren har särskilt lagt an på att utveckla sågverksrörelsen. Där finns ett par stenar samt skal- och grynverk jämte sikt. För att kunna mala och såga även vid lågvatten monterades tidigt in en oljemotor, sedan en lokomobil. Johansson inköper skogsposter samt sågar virket själv och torde göra sej goda inkomster av rörelserna i sin helhet. Mäldlaget omfattar dels Piggsmåla

32.

32.
FOLKLIKSÄRNET
Institutionen för folklivforskning
vid Lunds universitet

by, dels så gott som hela Kåraböket och en del byar i Blekinge. Målden har dock de senaste åren märkbart minskats på grund av att bönderna ganska allmänt inköpt egna kvarnar att mala fodersäd på, drivna elektriskt, dels har de övergått att mala brödsäd, särskilt vete, vid Vissefjärda el.-kvarn, och brödsädesmalningen har dessutom minskats genom att man mer och mer övergett brödbakning i hemmet för att köpa bagarbröd i handelsbodarna.

Sneramåla by i södra Kåraböket har ofta frekventerat Totasjö kvarn, som även den är byggd vid en gren av Nättrabyån men ligger i Eringsboda socken i Blekinge. Här förolyckades mjölnaren Israelsson för ett 20-tal år sedan genom att bli indragen i remledningarna, men hans änka har fortsatt att driva kvarnen.

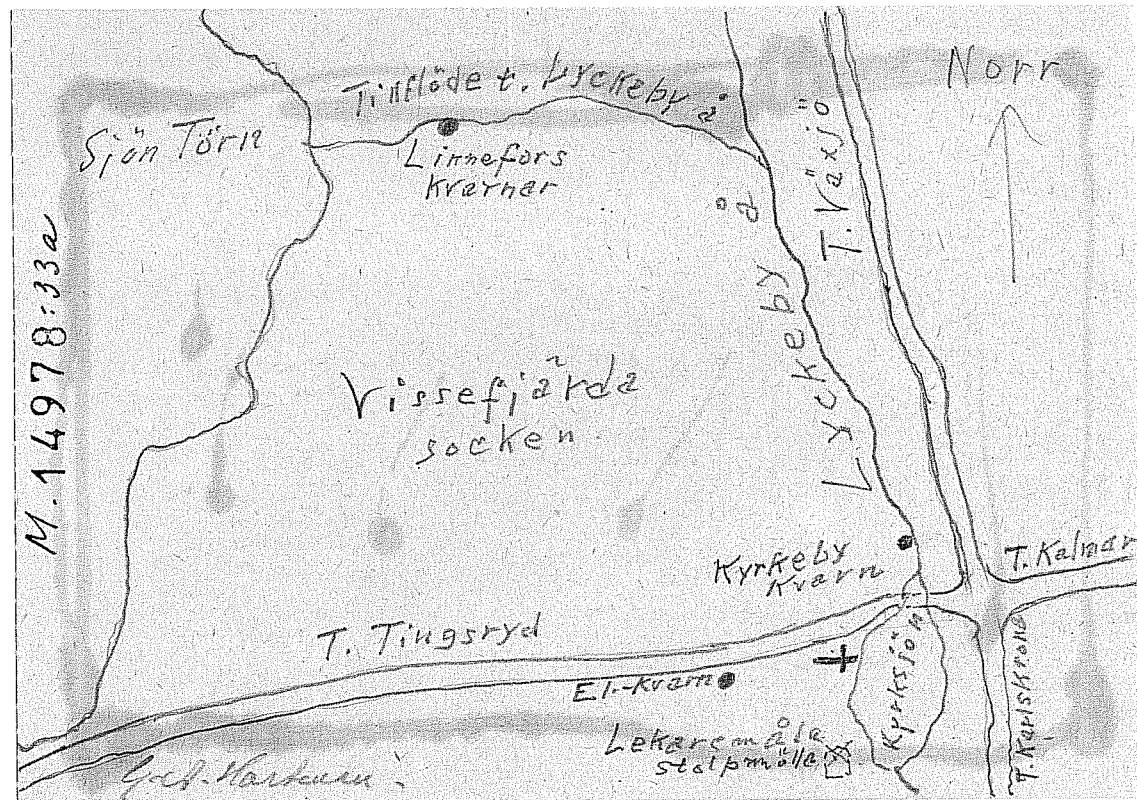
LINNEFÖRS KVARN.

Ungfär i socknens mitt, vid en biflod till Lyckebyån, som kommer från socknens största sjö, Törn, byggdes för mer än 200 år sedan en större vattenkvarn med flera par stenar samt cirkelsåg. Kvarnen hörde till Hofgårds säteri, och 1738 ägdes detta av Daniel Schröder, som detta år lät uppföra masugn med stångjärnshammare, baserad på malmupptagningen i Törn, Nätterhövden och andra sjöar i närheten. Stångjärnstillverkningen nedlades år 1845.

ACC. NR M. 14978:33a

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Landskap: Småland Upptecknare: G.A.Hartman, Vissefjärda
Härad: S.Möre Berättare: ----
Socken: Vissefjärda Berättarens yrke: Folkskoll.
Uppteckningsår: 1955 Född år 1888 i Vissefjärda

Skriv endast på denna sida

fortfarande men

Säteriet jämte kvarn samt järnmanufakturverket drevs övergick till annan ägare efter 1845. Min far byggde ny ladugård 1873 samt inköpte såväl handsmidd spik som gångjärn m.m. vid Linnefors. När även detta bruk nedlade driften återstod endast jordbruket samt kvarnen. Den senare utarrenderades tidvis, tidvis drevs den av ägaren till gården. Vid seklets slut ägdes gård och kvarn av släkten Malmström, som i sin tur sålde hela komplexet till Kalmar Kol- och Trävaruaffär. Nästa ägare var Miles och Fridolf Karlsson, Emmaboda, och siste ägare, som rådde om det hela, var Albert Håkansson, som avled för ett 10-tal år sedan, då halva gården såldes till Miles Karlsson, Emmaboda, och den andra hälften jämte kvarnen övergick till Håkanssons syskon. F.n. är kvarnen å nyo utarrenderad.

Det var en av södra Sveriges större kvarnar med ett väldigt mäldlag, ända tills för ett 25-tal år sedan, då Vissefjärda el.-kvarn anlades i stationssamhället. Denna senare låg mera centralt, och enär mjölk transporterades till Vissefjärda mejeri, passade bönderna på att samtidigt ta med sej mäld, liksom man också från en milsvid omkrets skickade mäld dit med de varje dag gående mjölkbilarna. På så sätt har Linnefors kvarn mist sin betydelse som hela socknens centralkvarn, men fortfarande driver man

34.

35.

FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folkvetenskap
S-10 111 1 och 112

man livlig rörelse där. Nu på sistone har man skaffat sej snabbgående traktorer lite varstans i byarna, och nu drar dessa stora kvarnlass till såväl Linnefors som till El.-kvarn i Vissefjärda. Jag såg för en tid sedan vid den sistnämnda kvarnen nutid och gammal tid samsas där: en traktor och en kvarnhäck, förspänd med ett par små kossor, möttes, och man skulle ha haft en kamera till reds att föreviga detta möte mellan gammal och ny tid!

Här skall jag passa på att göra ett mellanstick, som inte har med vare sej Linnefors eller andra kvarnar att göra. Som bekant var det under första världskriget - liksom under det andra - sträng ransonering av brödsäden, och bönderna fick inte mala mer än 10 kg. per hushållsmedlem och månad. En del maldes nog vid somliga kvarnar vid sidan om utan malkort, men det var lagbrott. Efter razzior, som myndigheterna gjorde då och då, råkade några av mjölnarna fast, likaså bönderna, och på ömse håll blev man rädda att trotsa bestämmelserna. Då började en del firmor att fabricera ett slags handkvarnar, helt av järn, och bönderna köpte sådana för att idka "hemslöjd" med dem. Kapaciteten var ytterligt ringa, och man fick sitta timtal och veva för att mala några kilo. Och så dundrade de och dånade så förfärligt, att man inte vågade använda dem i rädsla för att bli lagförd, för naturligtvis var det 35. / förbjudet att använda dem. En fin affär för fabrikanterna lär de ha emellertid ha varit!

TOTASJÖ KVARN

är belägen i Eringsboda socken i Blekinge samt är byggd vid ett fall i den arm av Nättrabyån, som får sitt vatten från sjöarna Nätterhövden, Sidlången och Skepen jämte många mindre sjöar inom åns östligaste vattenområde. Ån får nämligen nämligen ett tilllopp även från sjön Kvesen, som är belägen i Älmeboda socken i Småland. Kvarnen är i storleksordning ungefär som Piggsmåla med ett par stenar, gryn- och skalverk och så naturligtvis cirkelsåg, som dels förädlar böndernas husbehovsvirke men också utför sågning åt virkeshandlare. Den har sin kundkrets företrädesvis från byarna Totasjö, Gunseryd och Skumpamåla i Eringsboda samt Buskahult i Sillhövda, samtliga i Blekinge, samt Sneramåla i Vissefjärda.

GRIMSGÖLS KVARN.

Den största kvarnanläggningen inom Långasjö socken var den i Grims-göl, belägen i den östligaste hörnan av den samt byggd vid ett mindre tillflöde till Lyckebyån från Harebosjön ned till sjön Törn. Grims-göl är Långasjö sockens största egendom och nämnes förr säteri men är därför inte särdeles stort vid jämförelse t.ex. med godset Flädingstorp i Vissefjärda, som är denna sockens största jordbruk. Kvarnen i Grims-göl drevs

36.

FOKUSARKIVET
Institutionen för kulturvetenskap
Läng vid Lunds universitet

LANDSKAP: Småland

M. 14978:36a UPPTECKNAT AV: Folkskoll. G. A. Hartman

HÄRAD: S. Møre

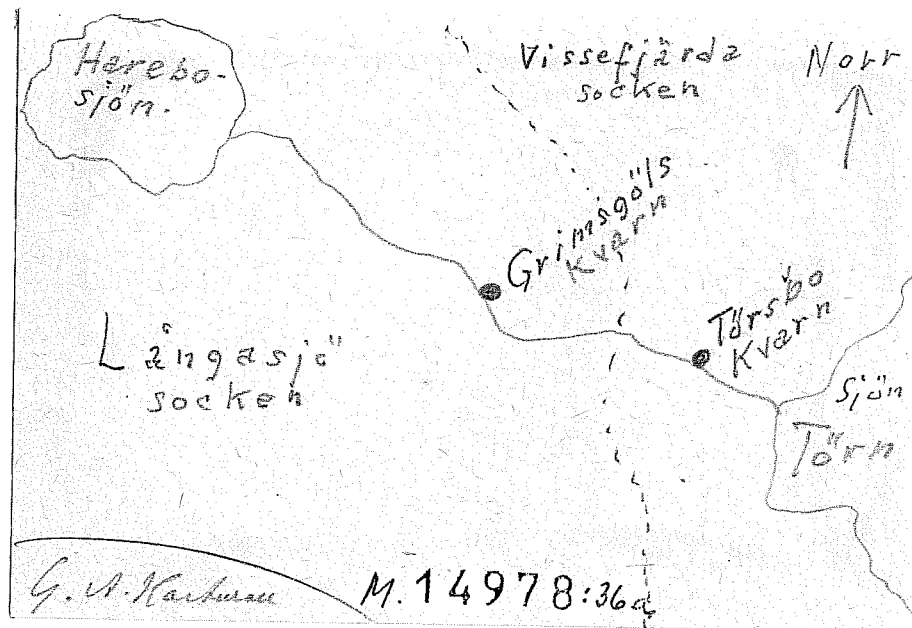
ADRESS: Vissefjärda

SOCKEN: Vissefjärda

BERÄTTAT AV: ----

UPPTECKNINGSÅR: 1955

FÖDD ÅR 1888 i Vissefjärda

före min tid i gårdens egen regi men var också tidvis utarrenderad. Vid
kvarnen
sekelskiftet inköptes ~~XXXXXX~~ och avsöndrades då från gården. Köpare var en
mjölnare från Tving, Blekinge, som hette Frans Stjärna, och denne stod för
rusthållet i kvarnen då jag som pojke brukade få göra kvarnresor dit. Här
var det två par stenar jämte "skala" och grynverk samt därjämte cirkelsåg
och spånhyvel. Den sistnämnda attiraljen fanns för övrigt vid alla kvar-
nar och sågar, då ju man vid 1890-talet mer och mer övergått att täcka ta-
ken på ladugårdarna med spån (stickor) i st. f. halm. Även boningshusen bru-
kade då täckas med spån, då man förr ofta hade torvtak med underlag av nä-
ver.

Grimsgöls kvarn övertogs efter Stjärnas död av änkan samt därefter
av en son. Då jag körde till kvarnen i pojkåldern så var det denne son och
en dräng, som skötte om kvarnen medan fadern Stjärna hade sågandet om hand.
Drängen Kalle blev sedermera kyrkväktare i Långasjö.

För något år sedan inköptes kvarnen av en, som heter Strömblad, och är
bosatt i Långasjö kyrkby, men inte för att drivas utan flyttas därifrån
till kyrkbyn. Allt vid den gamla kvarnen är sålunda borta, endast dammfäs-
tena samt kvarnstockar och ränna är kvar. I hundratals år var den i gång
och förmalde böndernas säd inte bara i Långasjö socken utan även långt
37.

utanför dennas gränser boende körde dit att mala när det var dåligt med vatten vid skvaltorna eller senare de mindre riktiga kvarnarna. Den som sist blev ägare till kvarnen flyttade det mesta till Långasjö kyrkby, och där utvaldes det som dugde för att bygga opp en annan kvarn, men som skulle drivas med el. kraft. Så att nu snurrar de gamla kvarnstenarna från Grimsgöls-kvarnen i kyrkbyn och förmål åter såväl bröd- som fodersäd åt sockenborna. Att den flyttades berodde mycket på att den låg i en utkant av socknen, långt ifrån stora allmänna vägen, och dit ledde bara en smal och krokig samt dåligt underhållen väg. När biltrafik avlöste körandet med häst eller oxar och bultvagn var vägen för dålig för att bilägarna drog sej att trafikera den. Slutligen blev mäldlaget så litet, att det inte längre var lönande att ha kvarn här. Så sattes punkt i denna kvars historia.

KVARNEN I TÖRSBO

ligger ett par kilometer längre ned från Grimsgöls kvarn räknat, nära in- till bäckens inflöde i sjön Törn. Denna kvarn är belägen i Vissefjärda sockens nordvästra del och är i storleksordning ungefär som Grimsgöl. Vid sekelskiftet ägdes Törsbo kvarn av Karl Ludvig Johansson, därefter

38.

av sonen Sven Karlsson, och nuvarande ägare är den sistnämndes son Sven-Erik Karlsson. Här finnes också cirkelsåg, och det drives även handel med stock och annat virke.

Då jag en enda gång var vid denna kvarn med mälld i 14-årsåldern kom jag dit på e.m. samt gick där utanför och tittade. Jag gick också ned till bäckens utlopp samt såg där något, som intresserade mej mycket: där var en eka av så stora dimensioner, att den såg ut som ett skepp. Mjölneren Karl Ludvig köpte nämligen opp famnved samt props av folk i trakten och propsen sågades av i lagom bestämda längder. Sedan fraktades veden och propsen med denna stora eka till motsatta sidan av Törn, antingen till Linnefors station vid järnvägen Karlskrona-Emmaboda-Växjö eller till stranden vid Törestorp, nära Vissefjärda station. Virket fick efter avlastningen ur ekan köras med häst till stationerna. Den väldiga båten roddes av två man med var sin åra, och roddarna hade plats i framänden av ekan. När denna var fullastad var det mycket tungt att ro den, och då den låg djupt i vattnet, måste man väl känna till stenar och andra hinder för att inte farkosten skulle gå på och bli sittande. Numera har man inte något "tonnage" när man fraktar virket till eller från sägen i Törsbo utan i stället lastbil.

39.
FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folkhälsovetenskap
vid Lunds universitet

VISSEFJÄRDA EL. KVARN

finns i stationssamhället och har drivits i omkring ett 30-tal år. Allra först uppfördes på 20-talet en bobinfabrik, grundad på aktier, vilka tecknats av en hel del personer i socknen, mest bönder. Den gick att börja med ganska bra men slutligen måste den träda i likvidation. Anläggningen köptes av godsägare Carl Andersson, Kyrkeby, som också är ägare till hundraårig industri - som bär sej bättre än bobinfabriker - nämligen Kyrkeby brännvinsbränneri. Andersson lät sedermera bygga till bobinfabriken med en tre våningar hög länga, i vilken inreddes en elektrisk valskvarn. Det som varit bobinfabrik har sedan många år utarrenderats till en fabrikör Hell, vilken här fortfarande tillverkar pärlor för både försäljning inom landet men mest för export. Kvarnen har en mycket vid kundkrets - som redan omtalats - och den förste mjölnaren var en vid namn Malmberg. Nuvarande arrendator av kvarn är Helge Malmberg, son till förste arrendatorn här. Många av småkvarnarna och större också har fått kännning av maldbrist, sedan el.-kvarnen kom till.

ANDRA KVARNAR

inom Vissefjärda är t.ex. Västraby (Emmabo) i Lyckebyån nära Lindås och Emmaboda samhällen. Den är mycket gammal samt fanns på samma plats innan de vid de ovanför kvarnen belägna fallen utbyggdes till gjuterier: Gullbergs

Stenbergs.Västraby kvarn har en stor kundkrets inom närmaste orten.Guse-
måla kvarn ligger vid ett östligt kommande tillflöde till Lyckebyån samt
har kundkrets i byn och närliggande byar. Förlångsö kvarn är belägen in-
om östra sockendelen vid en bäck, som är ett tillflöde till Hagbyån. Även
denna kvarn är en av de mindre samt har därför mest lokal betydelse. Från
några byar i Kåraböket (västra Vissefjärda) har man kört ibland till Lida
och Allgunås kvarnar, den förra nästan på gränsen till Vissefjärda socken
i väster, men besöken vid nämnda kvarnar har varit av mer sporadisk natur.

Utom den egentliga förmalningen av spannmål, ofta efter näbbning, samt
tillverkning av korngryn, började man också införa maskiner för nötning av
klöverknopp vid kvarnarna, för att slippa detta besvärliga och tidsödande
arbete vid gården. I min barndom odlade far inte bara klöver till foder
utan också för att få klöverfrö. Men då far hade rätt mycket avsatt till
fröodling, var det mycket att göra med detta: först tröska av knoppen från
huvudena (klöverblomman) samt sedan torka "knoppen" (ha den i säckar) under
förvintern. Fråmpå våren togs knoppen ut på logen igen, och så var det att
slagtröska den energiskt, tills klöverfröna lösgjordes ur hylsorna. Far an-
vände sedan fröet till eget utsäde, men det blev också mycket att sälja
till handelsboden i Vissefjärda. Så infördes klövernötning vid kvarnarna,
41.

41.
FOLKSTYRELSEN
Kungälv 1941

men den rörelsen är så gott som borta, då bönderna kommit underfund med att det går lika bra att som utsäde ha klöverknoppen (fröna sittande i sina hylsor), som att så rent frö. Men ska man odla klöverfrö för försäljning till utsäde, måste man få ut fröna rena. 42.

Vid en del kvarnar skaffade man sej också triör för att höst och vår kunna stå bönderna till tjänst med att före sådden rensa utsädet från ogräsfrön samt få fram de största och dugligaste sädeskornan att så. Även betning av utsädet kunde vissa mjölnare åtaga sej i samband med triering. Numera har de flesta bönder skaffat sej egna triörer samt lärt sej att beta själv också, och mindre hemman brukar låna triör av närmsta granne.

FISKET VID KVARNARNA

har något berörts tidigare i denna uppteckning och skall något mera här omtalas. Som nämnts så hade man vid varje vattenkvarn och har allt fortfarande en ålkista nedanför en lucka i dammvallen, och här får man vid mindre kvarnfall en och annan ål, kanske också andra slag av fisk. Särskilt givande är ålfisket vid Linnefors kvarn, där varje år stora massor av väldiga ålar tages, så att man måste sälja en del, som inte man orkar konsumera hemma. Senaste ägaren före den nuvarande i Linnefors (ägare till både gården Hofgård samt kvarnen, Albert Håkansson), hade ägor gränsande till komminis-

42.

tergården Skeppebo i Vissefjärda, och kyrkorådet i socknen ville ha med av ålfångsten i Linneforsån. Detta ville inte Håkansson vara med om, så boställsstyrelsen stämde Håkansson. Det blev en långvarig process och för Vissefjärda församling dyrbar, för Håkansson vann i alla instanser.

Här i Linneforsån har sedan mycket länge tillbaka funnits kräftor, troligen det enda vatten, som haft sådana i socknen. De spriddes därifrån ut i sjön Törn. Troligtvis har någon av Hofgårds ägare låtit inplantera från början. Men kräftor har också funnits vid Törsbo och Grimsgöl och är väl också från början inplanterade där, då det för övrigt icke har funnits några vare sej i strömmarna eller i de hundra sjöarna. På senare åren har kräftor inplanterats i några sjöar i Kåraböket, bl. a. Nätterhövden, där de förökat sej ofantligt fort, och nuvarande ägaren till sågdammen i Frostensmåla, dir. G. Lilja, Kalmar, har planterat in de läckra skaldjuren för att ha dem för sej själv. Metning och även krokfiske av annat slag förekommer i kvarndamaarna bygden över av ägare eller arrendator, fast det värdefullaste av fiskena dock alltid varit och är ålfisket i kistor. Men där turbin inmonterats kan det ofta förekomma, att ålarna följer med in i den samt ställer till oreda (det är fråga om småturbiner), och om de kommer fram och igenom, så blir ålarna i alla fall flådda eller massakrerade

43. / på annat sätt, så att de flyter ut i bäcken och sjön döda.

43.
FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folkforsk-
ning vid Lunds universitet

Så till slut vill jag berätta ett par underliga kvarnhistorier, som jag anför utan kommentarer. Jag vill förutskicka, att den första är absolut sann, då uppvecklaren själv var medagerande.

MITT NATTLIGA SÄLLSKAP.

Jag var i 14-årsåldern och hade redan flera gånger gjort kvarnfärder, då far på hösten en dag frågade, om jag hade lust att köra till Törsbo med ett mäldlass samt vänta, medan det maldes. Detta hade jag ingenting emot, far lagade i ordning lasset samt spände för vår gamla härr, Lotta, som var orädd och villig men hade den egenheten, att om hon kom åt tömmarna med svansen och fick dem in under denna, så började hon att hoppa och "pissa" samt slutligen sätta av i sken. När man således körde med henne, måste man ha tömmarna hängande slaka nedom skaklarna, så hon inte räckte dem. Men man kunde lita på henne för övrigt, så att vid färd i mörker höll hon sej alltid mitt i vägen samt vek inte undan för varken eld eller vatten, om det skulle ha gällt.

Jag körde i väg efter middag samt kom fram till kvarnen en stund innan skymningen. Karl Ludvig, mjölnaren, tog emot och bar in säckarna, jag satte in Lotta i ett skjul men selade inte av utan bara knäppte upp bogträremmen samt tog av huvudlaget (betslet), gav henne det medhavda höet och

44.

44.
FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folkvetenskap
Kungälv vid Lunds universitet

gick sen omkring och tittade, först utomhus nere vid sjön samt ovanför kvarn-
dammen. Slutligen gick jag in i kvarnkammaren, men där var ingen före mej.
Jag gjorde eld i den lilla kaminen och satt en stund och värmdes mej, tog
så fram min lilla matsäck och konsumerade den. Jag lutade mej sedan i den
gamla dragsängen, men det gick dåligt att att slumra till, för i kvarnen var
det sånt väsen, det knirkade och knarkade i maskineriet, vattnet brusade, och
de ovana ljuden höll mej vaken länge. Till sist tog sömnen ut sin rätt. Mot
midnatt kom mjölnaren in och väckte mej samt meddelade, att lasset var fär-
digt och undrade, om jag tänkte fara hem eller vänta tills dager. Jag sa att
jag föredrog det förstnämnda, tackade och gick ut att sätta för Lotta. Och
så for vi.

Det var en halvmils väg genom tjocka skogen, vägen syntes inte i mörk-
ret, men jag litade på Lotta. Det gick inte fort, för vägen var spårig, bac-
kig och krokig, och inga hus var det förrän säteriet Grimsgöl. Jag satt på
lasset och höll mej vaken, trots att det var svårt. Så var jag vid Grimsgöl,
och nästa hus var smeden Sandahls, och sen bara ett par hundra meter fram
till häradsvägen i Långasjö kyrkby.

Det hände nu något, när jag var mitt för smedens: det hade blivit en
aning ljusare, när jag kommit till bebodda trakter, så att jag i vägkanten

45.
FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folkforsk-
ning vid Lunds universitet

kundé märka en liten "gubbe", som då min skjuts hade passerat honom, hoppade upp på vägen samt grep tag i bakhäcken. Jag blev lite skakad av detta, så jag satte fart på Lotta. Vi hade nu fin väg, och det bar ganska kraftigt utför. Jag vände mej lite om, men mannen hängde med: jag riktigt anade hur hans ben gick som lärkvingar, men hängde med gjorde han. Ingenting sa han, och jag låtsade som jag inte visste om honom. Jag hade ju hört en hel del berättas om nattliga vandrare från den andra världen, att man inte skulle lägga sej i deras göranden, och detta höll jag mej till, inte slänga bakåt med piskan eller så, som man skulle ha gjort, om det varit på dagen och mot småpojkar. Kusligt var det som snart väntade: att köra förbi Långasjö kyrka just under spöktimmen. Gubben var med fortfarande, men då vi hunnit fram till ekallen vid stallarna, släppte mannen, det såg jag, samt försvann i skummet (mörkret) där. Nu drog jag en lättnadens suck, jag hade hunnit förbi kyrkogården, och gubben hade gett sej av. Iget mer hände under färden hem, som gick i raskt tempo, då det var nästan hela vägen nerför. Men då jag körde in på gården, var Lotta så svett, att hon var som tvålad. Far undrade på detta, men jag sa ingenting - det skulle man akta sej för - men dagen därpå talade jag om alltihop. Och fars och mors och de övrigas kommentarer följde. Jag vet inte vem "gubben" var, men jag har inte glömt den kvarnresan.

46.

En annan kvarnresa med ett mystiskt inslag företogs av en pojke från min hemby, Fåglasjö, även han minderårig, men det var inte till Törsbo utan till Grimsgöls kvarn, som han körde.

Han hade också begivit sej av från kvarnen med sitt lass, efter det han fått malden klar, och här var det också fråga om en hemfärd mitt i natten. Även min "gamle" lekkamrat hade att fara förbi Långasjö kyrka och kyrkogård, vilket alltid den tiden ansågs för nervpirrende, ty man trodde på spöken och gastar. Han var liksom jag hade varit vad man nu kallar skraj, men höll sej tapper, där han satt på lasset, ett helt berg av säckar. Men han skulle bli ännu mer skrämmd, för när lasset var mittför kyrkogårdsporten, hoppade en säck av, ja, bokstavligen - enligt körsvennen - hoppade av samt föll med en duns av mitt på vägen. Köra hem utan säcken vågade han inte, och inte kunde han väcka folk för att få hjälp. Rädd var han, men han måste klara saken: han gick till gårdsgården och drog ut ett par stänger, och så måste han rulla opp säcken på lasset. Det tog sina dryga minuter, och under tiden var rädslan för gastarna stor. Han arbetade och svettades, och till slut var säcken åter på lasset. Gårdsgårdsstängerna slängde han i vägkanten, och så satte han hästen i fullt trav mot hemmet. Några gastar varken hörde han eller såg skymten av, det var ju en Guds lycka. Men än i dag lär han grubbla över, hur en tung säck kunde göra den omtalade luftfärden mitt på släta vägen, när den inte hade trillat av under det han färdades den smala vägen från kvarnen ut till häradsvägen.-